

**ДОКУМЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНІ
КОМУНІКАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ТЕНДЕНЦІЇ, ІНСТИТУЦІЇ, КОНТЕНТИ**

Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної
інтернет-конференції

м. Львів, 2–3 грудня 2019 року

*До 80-річчя від дня народження
Миколи Старовойта*

Микола Старовойт
(1939-2012)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНЬКА АКАДЕМІЯ ДРУКАРСТВА
КАФЕДРА ІНФОРМАЦІЙНОЇ, БІБЛІОТЕЧНОЇ ТА КНИЖКОВОЇ СПРАВИ

**ДОКУМЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНІ КОМУНІКАЦІЇ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ТЕНДЕНЦІЇ, ІНСТИТУЦІЇ, КОНТЕНТИ**

Матеріали
V Всеукраїнської науково-практичної
інтернет-конференції

м. Львів, 2–3 грудня 2019 року

ЛЬВІВ
2019

УДК 002:004.9

Д63

Матеріали подано в авторській редакції

*Відповідальний за випуск
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри інформаційної, бібліотечної
та книжкової справи Пасічник М. С.*

Д63 **Документно-інформаційні комунікації в Україні та світі: тенденції, інституції, контенти** [Електронний ресурс] : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Львів, 2–3 грудня 2019 року) / Українська академія друкарства, кафедра інформаційної, бібліотечної та книжкової справи. — Львів, 2019. — 85 с.

Збірник укладено на основі матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції «Документно-інформаційні комунікації в Україні та світі: тенденції, інституції, контенти». До збірника увійшли тексти й тези доповідей, у яких розглянуто актуальні проблеми сучасного документознавства, бібліотекознавства, книгознавства, патентознавства, педагогіки, соціальних комунікацій.

Для науковців, викладачів, студентів, фахівців-практиків у сфері інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

УДК 002:004.9

© Українська академія друкарства, 2019

Марія Якубовська

кандидат філологічних наук

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПАРАДИГМА ТВОРЧОГО ДОРОБКУ МИКОЛИ ВАСИЛЬОВИЧА СТАРОВОЙТА

На прикладі творчого науково-педагогічного доробку Миколи Васильовича Старойта ми спостерігаємо, як специфіка інноваційної педагогічної парадигми полягає у тому, що ґрунтується на різноплановому амбівалентному поєднанні тенденцій становлення та постійного розвитку когнітивного розвитку особистості. Дослідження проблеми навчання упродовж усього життя і вироблення конкретних механізмів його реалізації полягає у тому, що на даному етапі йде творення новітнього педагогічного канону: у процесі накопичення знань, фактів, вивчення всього, що може бути корисним у процесі пізнання світу і самого індивіда у цьому світі.

Для вирішення окреслених завдань та досягнення мети основними методами дослідження були загальнонаукові: аналіз, синтез, порівняння і узагальнення. Також використовувався особистісний, синергетичний, культурологічний та герменевтичний методи. Зазначений методологічний підхід дозволив проаналізувати системне творення системи парадигми освіти упродовж життя як складової загальної інноваційної педагогічної парадигми сучасної людиноцентричної освіти.

У цій інноваційній педагогічній системі важливим є не проста емпірична розповідь про видатних людей свого часу, а несподіваний ракурс подачі у тому чи іншому контексті. Проблема «людина і суспільство», «людина і громадська чи політична діяльність» в умовах сучасного духовного життя логічніше трансформується як «індивідуальність — індивідуальність як проблема творчої взаємодії». Таким чином відбувається поглиблення та розширення ціннісної переорієнтації педагогічних інновацій сучасності.

На нинішній час існує цілий ряд досліджень, у яких розглядається система парадигми освіти упродовж життя як складової загальної інноваційної педагогіки. Становлення професійної компетентності як інноваційної парадигми

сучасності досліджують у своїх працях В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, О. В. Баніт, Н. С. Барбелко, І. М. Вегеш, Т. О. Дороніна, В. Г. Кремінь, С. У. Гончаренко, І. А. Зязюн, Д. Є. Зябловська, Н. Г. Ничкало, В. О. Огнев'юк, Т. М. Герлянд, Л. Д. Герганов, М. Б. Євтух, Л. М. Єршова, А. А. Каленський, П. Г. Лузан, Н. П. Павлик, Л. А. Пригодій, О. П. Проніков, В. Ф. Орлов, І. Д. Пасічник, Л. П. Пуховська, В. О. Радкевич, Л. М. Романишина, С. О. Сисоєва, М. Т. Теловата, А. Т. Терентьєва, О. І. Щербак, В. В. Ягупов та ін.

На нинішній час існує цілий ряд досліджень, у яких розглядається система парадигми освіти упродовж життя як складової загальної інноваційної професійної педагогіки. Наукові проблеми навчання упродовж життя як стратегії духовно-екзистенційної боротьби за оновлення суспільства знайшли своє відображення у працях В. П. Андрущенко, І. А. Зязюна, М. Б. Євтуха, І. А. Сліпучіна, Г. Л. Токмань, О. І. Шапран та ін.

Іван Бех накреслив алгоритм формування духовно-екзистенційних основ особистості у системному відтворенні «від культури мислення до культури духовного переживання». У статті «Духовна особистість у контексті освітніх викликів» видатний учений наголошує: «Багатовікове відчуження людини від справжніх духовних цінностей призвело до кризових явищ, пов'язаних із занепадом духовно-моральних ідеалів, посиленням зла і насильства. Девальвація духовних цінностей суттєво вплинула на посилення тенденції зростання жорсткого індивідуалізму, прагматизму, зверхнього ставлення до інших людей та приниження їхньої гідності, зневаги до рідної культури та історико-культурних традицій» [3, с. 3].

Світлана Котляр і Дмитро Григорук у статті «Творчі індустрії: стратегія інноваційного розвитку» наголошують: «Глобалізація сьогодні — це не тільки жорстка конкуренція. Вона також впливає на людський капітал... Техногенна цивілізація та швидка зміна інформаційних технологій примушують заклади культури діяти неординарно в трьох актуальних сферах: технології, персонал та організаційні аспекти бізнесу» [4, с. 101].

Література — життя, життя — література... Воно ідуть десь поруч, то розходячись широкими плавнями, то знову пливучи розлого і вільно, невимушено і загадково. Дві одвічні таємниці ми хочемо розгадати: загадку життя і загадку творчості. І так і живемо з усвідомленням цієї потреби і відчуттям, що істина десь зовсім поруч: на відстані сльози, або на відстані серця.

Письменник Микола Старовойт у спілкуванні бував різним: то строго аскетичним, аж до саркастичності; то розчулено багатослівним, аж до мінорності; то вимогливим до незворушності. Педант і скептик, лицар і романтик, вишуканий пересмішник і вірний побратим...

Про творчість Миколи Старовойта варто говорити у двох вимірах. Як історична епоха та життєва доля впливає на творчість митця... Про сміливість бути собою у тематично-жанровому плані. Коли читаємо сатиричну поему «Лис Микита», написану у 1962 році і видрукувану окремим виданням у 1998 році; то мимоволі задумуємося: а як би склалася творча доля і самого автора, і всієї української літератури, коли б ця оригінальна річ побачила світ у часи написання. Вона б зайняла гідне місце поруч з усмішками Степана Олійника або Павла Глазового.

Хоча, найімовірніше, доля самого автора повернула би на несподівані віражі. За сміливістю суспільних суджень, гостротою розкриття проблеми боротьби за владу, лицемірністю фарисейської політичної сваволі, нівеляції людської індивідуальності у часи тоталітарного режиму поема Миколи Старовойта виходить за межі звичайної політичної сатири.

Історичні паралелі української історії другої половини ХХ століття відчитуються абсолютно прозоро. Після смерті «вождя всіх країн і народів» багатостраждальному народові довелося пережити епохи і Микити, і Бурмила, і мавпи Фрузі. Ще з часів Гоголя пам'ятаємо вислів, що історія прощається зі своїм минулим, сміючись. І вся комічність алегоричних персонажів говорить, що українство стоїть на порозі нового витка свого розвитку. «З минулим треба прощатися весело!» — справедливо зрештою в анотації до книги автор.

Як би склалася історія українського письменства, коли б вчасно (у рік написання — 1862) був видрукуваний роман Анатолія Свидницького «Люборацькі» — перший психологічний роман українського письменства. Від часу написання до часу друкування пройшло більше двадцяти років.

Іван Франко, розуміючи значимість цього твору, сам перебуваючи у постійних видавничих боргах, своїми стараннями друкує безцінний твір Анатолія Свидницького, розуміючи, що, як у таблиці Дмитра Менделєєва, незаповнені квадратики означають невідкриті явища, але не пустоту. І чим швидше вони будуть заповнені — тим достойнішим буде духовний простір українства.

Проблема написання твору і його взаємодії із читацьким простором є однією з найактуальніших філософських, психологічних, соціологічних проблем сучасності. Стара байка про те, що письменникові достатньо написати твір — а «слава його знайде» — одна із останніх данин тоталітарного мислення, завданням якого було не скільки розвій духовності, а скільки потреба «приспати хиренну волю...».

Цікавий самобутній твір — поема Миколи Старовойта «Лис Микита» — був надовго вилучений із культурологічного обігу; бо, як зазначає автор у післямові, що було видруковано текст поеми накладом — «3 примірники (розуміється,

машинописні!), два з яких незадовго після того пропали безвісти, а один із них дивом уцілів до нашого часу, переживши і Микиту, і Бурмила, і навіть мавпу Фрузю». З'ява твору на зламі тисячоліть — необхідність; тому що вона випромінює ще одну яскраву сторону розвитку українського письменства, для якого характерними були іронічно-жартівливі нотки Степана Руданського, Володимира Самійленка, Остапа Вишні; саркастично-викривальні мотиви Костянтини Малицької, Миколи Куліша, Миколи Хвильового...

Іронія і сарказм в українському письменстві ХХ століття проростала несміливо — тому виною була система, яка не могла собі дозволити відвертої розмови з читачем, а лиш зазомбовану правильність. Зрозуміло, що такі твори, які беруть щонайперші витoki від безсмертної «Енеїди» Івана Котляревського виступали такими собі «білими воронами» і могли тішити душу лише групи найщиріших, найближчих друзів — і то, оглядаючись на двері... Чи ніхто не підслухує?

Нинішньому поколінню уже, на щастя, важко зрозуміти той час, коли кожен крок контролювався і оцінювався; за кожним кроком (інтелігенції — найбільше) стежило недремне око.

У контексті часу поема Миколи Старовойта — чесна і відверта розмова з читачем про проблеми взаємодії влади та особистості. Нівеляція особистості у часи тоталітаризму — провідний мотив поеми. Сюжетною лінією твору взято відому казку Івана Франка — про Лиса Микиту, про вибори лісового царя звірів, про пристосування і пристосовництво, про лицемірство і лживість системи тиску.

За формою поема нагадує давньоруський епос. Твір розбитий на окремі частини. Навіть назви цих частин позбавлені емоційних інтерпретацій. Просто, як у давньоруських літописах: пісня перша, пісня друга і т. д.

Темою оповіді у першій частині є розповідь про смерть тирана — без особливих ускладнень тут відчитується розповідь про смерть Сталіна.

Навіть тим, що запроторив
Лев колись у темні нори,
Наказали сумувать.
Щоб не трапилося лиха,
Всім казали сидіть стиха
Й, боронь Боже, не співать [6, с. 55].

Можемо передбачити, яка доля чекала би автора, коли б про твір стало відомо у роки його написання. Бо пам'ятаємо, як був вилучений з продажу весь наклад книги Дмитра Павличка «Правда кличе» за поміщений один-єдиний вірш «Коли помер кривавий Торквемада».

Микола Старовойт у поемі обирає несподіваний ракурс розкриття теми: письменник гострим аналітичним променем висвітлює несподіваний ракурс

зображення: боротьба наступників за владу після смерті диктатора. Ще слізно оплакують попереднього царя, а вже кожен уявно приміряє на себе його корону.

Першим скочив кіт Мур лика.
Міряв, міряв — завелика...
Аж тут Барс у нього — хвать!
«А тікай-но звідси, Коте,
Неістотная істоте,
Буду я корону мать» [6, с. 4].

Наївність і самодурство свити короля, лицемірство і облудливість, зазнайство і безпринципність у момент гострих суспільних катаклізмів виявляються з найбільшою силою. Громадська панахида, нещире «оспівування заслуг вседержителя» стають визначальним мотив пісні другої. Виступи нещирі та хвалебні прориваються печальними ревом, схвальним, одностайним ревом звірів.

Кульмінаційним загостренням стає виступ Осятка — під час виборів нового правителя — у пісні третій.

Потім вдячнеє Осятко
Спогадало, як Лев-гатко
Йому волю принесли...
Вбивши маму несвідому,
Що трималась свого дому,
Його в ліс оцей взяли [6, с. 24].

Вчуваються нотки «Ведмежого суду» Євгена Гребінки; де «розбійницю таку не так судить годиться», де зі стоїчною впертістю твердиться, що чорне — це біле, і навпаки. І врешті-решт, створюються викривлена картина дійсності. Моделювання психологічної ситуації створює момент найвищої емоційної напруги у поемі, зміщується смисловий акцент оповіді. так поступово письменницька увага зосереджується на проблемі нівеляції людської індивідуальності у моменти гострих суспільних катаклізмів.

Найстрашніше не фізичне нищення людини, а її нівеляція на рівні генетичного коду — на рівні підсвідомості. Людська особистість здатна піднятися з колін навіть на попелищі голодомору і воєнної розрухи, але невідворотно втраченою вона постає у часи психологічних зламів. Загальне зазомбовування, проблема однаковості і відсутності елементарного мислення — найстрашніше лихо у долі нації і народу. Змінюються правителі і тирани, тече вода у ріці часу, хитається судно державності на хвилях вічності — на арену виходить несправжність.

І тільки — як найвища молитва — залишається біль душі і серця. І тоді сатиричне перо починає вести оповідь як замислений лірик-філософ.

Ми живі ще, не померли,
А поглянь-но, як відтерли

Нас обох на задній план.
Чи ж не ми за праве діло
Завжди й скрізь боролись сміло
Й попадали у капкан? [6, с. 34].

У творі розкривається гра — як вияв несправжності; гра — як наслідок тоталітаризму, гра — як пересторога, гра — як необхідність опам'ятатися і задуматись.

Грають в карти, грають в гроші,
В друзів, вірних і хороших,
Грають в чесність і кохання,
У лото, в переконання,
Грають мімікою й жестом,
Грають Остом, грають Вестом,
Генерали над землею
Грають зброєю своєю... [6, с. 41].

Так доля суспільства накладає відбиток на долю окремої людської індивідуальності. Справедливо виникають несподівані аналогії із романом Любомира Сеника «Ізійди, сатано!» — романом, який також чекав на свого видавця більше ніж двадцять років... У іншій, романній, оповіді висвітлюється епоха тоталітаризму і її жорстоке нищення людської індивідуальності. Вижити у цей період, зберегти талант і свою душу — рівнялося подвигу. Непросто бути справжнім в умовах вселюдської гри, в умовах, коли «гра усіх в свої тенета затягла».

Туга за справжністю у поемі «Лис Микита» споріднена із темою духовності. Вимітати із людської душі страх і несправжність — достойне завдання, яке ставить перед собою письменник.

Страх — сказати думку власну,
Запізнілу, ачи вчасну,
Чи завчасну — все одно.
Страх — зерна, і страх — полови,
Страх — будь пійманим на слові
І шугнуть згори на дно.

Страх — за шкуру й за папери,
Страх — за міць шаблів кар'єри,
Страх — за свій авторитет,
Страх страшний за теє навіть,
Щоби часом не програвить,
Коли чий знімає портрет [6, с. 46].

Поема носить відкритий фінал — і це справедливо. Найбільша битва попереду, битва за душі, за духовний простір українства. Микола Старовойт

чіпким письменницьким оком висвітлив шлях духовного поступу. Хоча від часу написання і до часу появи у світ пройшло майже сорок років (навіть в історії українського письменства рідкісне явище такого часового відліку) — поема не втратила свого актуального значення і донині.

У творчому доробку Миколи Старовойта кілька оригінальних книг, у яких утверджується поетичний жанр оди, дружнього послання, ювілейного вітання тощо. З часів XVII століття цей жанр, так і не утвердившись достатньо повно в українському письменстві, зійшов з культурологічної арени. Хоча хрестоматійно відомі послання Івана Котляревського (наприклад — до князя Куракіна), чи Тараса Шевченка — до Квітки-Основ'яненка чи того ж таки Івана Котляревського.

Прийде час — і дослідники повернуться до визначення соціологічних, філософських та психологічних мотивів цього явища. Можливо, умови бездержавності, в яких відповідно нівелювалася людська індивідуальність. А чи якісь інші процеси; коли намагання «здаватися» є сильнішим від намагання — «бути».

Але ж історія — це перш за все історія конкретних людських індивідуальностей, позицій, родів, родин; а не загальний трафаретний постулат. Є краса і трагедія людських особистісних стосунків; є історія воєн, які починалися із-за жіночої краси. Чи не найвищі особистісні почуття рухали Іваном Мазепою, Богданом Хмельницьким, Симоном Петлюрою, Володимиром Винниченком? Чи політиками новітньої доби?

Нація — це не безіменна община, а множина цілого ряду цікавих імен, більшої і меншої величини; які однаково велично горять на небі українського поля. Письменник Микола Сорока у своїх денниках наголошував, що йому би хотілося імена друзів чи імена посвят ставити на кожній сторінці своїх записів. Пророчі зізнання!

Почуття бувають лише адресними, а дружба — конкретною. Тому відродження жанру послання у другій половині XX століття є викликом тоталітарній шаблонній системі мислення. Чергова збірка Миколи Старовойта так і називається «Vivat!» (себто віншування). У передмові, написаній у віршовій формі «До друзів-читачів», письменник декларує своє естетичне кредо:

Шановні друзі! В певний час
Я вірші ці писав для Вас.
Можливо, деякі з них сірі,
Та всі вони від серця щирі.
Прожив я також копу літ,
Пізнав людей, побачив світ
І, ставши на вечірнім прюзі,
В думках вертаюся до друзів,

І мрію, щоб якоїсь дати
Вони й мене могли згадати.

Простота і щирість, відвертість і відкритість, оригінальність у виявленні окремих життєвих і побутових деталей, гумористичність та дотепність у зверненні до конкретного адресата робить ці послання зворушливими. І коли передивитися імена, наче у калейдоскопі, — то починаєш розуміти, що історію України творили і творять людські індивідуальності. Невтомна праця кожного з них — це відчайдушний супротив системі і нівеляції. Їхні будні і трудові проблеми, оспівані у поетичних рядках, стають документами епохи. Тут і праця Івана Дорошенка над трьохтомником Івана Франка, і сподвижницькі дослідження Теофіля Комаринця, і художньо-естетичні пошуки Еммануїла Миська, і вінок сонетів — посвята в полудень віку Степанові Стельмащуку... Цей перелік зворушливий і довгий.

Людські постаті постають у несподіваних вимірах — у колі друзів, родини, у щоденних клопотах. Так формується нація, так живе народ. Формується національна еліта — душа народу. Множина людських особистостей, зображена Миколою Старовойтом, складає золотий фонд української духовності.

У поетичній збірці «Над книгами» (Львів: Фенікс, 1998) розкривається ще одна грань поетичного хисту Миколи Старовойта — новаторство поетичного переспіву. Іноді це нагадує пародію, якщо точніше — якийсь особливо ніжний її різновид. Відчуваються глибокі наукові знання письменника, тонке відчуття стилю; оскільки переспівуючи того чи іншого автора Микола Васильович передає насамперед фон творчості. Надзвичайно шляхетні оповіді-переспіви грайливі, ліричні, з вишуканим забарвленням естетично-філігранної казкової віртуозності.

Поетичні замальовки нагадують казкові феєрії, де неодмінно життя переплітається із казкою, де мандрують зайчики-вуханчики, і бродять у темені лісів вовки, де гойдають на гілочках новорічні подарунки ялиночки. У цих віршах живе трепетне очікування свята, радісне передчуття несподіваного відкриття, висока енергетика оптимізму і бадьорої розпруженості. Ось уривок із переспіву поезії Миколи Петренка «Намалюй мені ліс»:

Я з тобою ділю і найменший окраєць,
Якщо грошей нема і як хліба в обріз.
Намалюй мені ліс, де був лис і де заєць
По сусідстві з ялинкою ріс.

Наскрізним мотивом збірки Миколи Старовойта «Над книгами» є філософії книги, утвердження ролі друкованого слова у житті нації, народу.

Поліграфіє!
Ти — фея чарівна,

Ти — доброти вінець,
Бо перша ти не в кулі смертоносні,
А в літери перелила свинець.

Ще одна яскрава грань письменницького почерку Миколи Старовойта — це сатирично-гумористичні ремінісценції, які виливаються як у формі розлогої оповіді, так і у коротких дво- чи чотирьорядкових строфах. Маємо в українській літературі «Летючі катрени» Ліни Костенко, «Мандрівку по цвинтарю» Василя Симоненка, рубаї Дмитра Павличка... За іронічно-саркастичною манерою твори Миколи Старовойта найбільше наближені до епітафій Василя Симоненка. Ось як автор іронічно описує маститого небіжчика:

Його усе життя мастили до маститих,
До смерті він любив начальству підмастити.
Або — про горе-поетів у мініатюрі «Накаркав»:
Усе життя співав: «Я в леті!»
І спів його пропав у леті.

Творчість Миколи Старовойта — багатогранна і цікава не лише з естетично-художнього погляду, але і з проблеми філософського та психологічного відчуття світу.

Для кожної епохи характерна градація культурологічних набутоків, які знаменують етапи еволюційного поступу людства. У тісному взаємозв'язку перебувають культурологічні поняття «творчість», «діяльність», «людина», «особистість», які стають важливими складовими особистісно зорієнтованого інноваційного педагогічного процесу.

Алгоритм інноваційної педагогічної системи є унікальною моделлю, у якій закладені не лише фактологічні знання, а й евристичні, які творяться на рівні інтуїції і живуть за законами випереджання часу як філософської субстанції. Діалогічний підхід, який лежить в основі інтерпретації педагогічної дії як духовної субстанції, покликаний виходити за межі власного «я» індивідуума і долати оту складну систему розпорошеності людини, її самотності у космогонічному просторі сучасного буття. Слово є живою матерією, духовною субстанцією, здатною змінити на краще і світ окремого індивіда, а відтак і світ цивілізаційного поступу, адже подолання роз'єднаності, психологічної кризи можливе лише через моменти порозуміння між людьми і народами.

Як показують архетипи науково-педагогічної школи доробку Миколи Старовойта, педагог своєю працею творить алгоритм майбутнього. Ця універсально замкнена структура, спрямована в майбутнє, є основою інноваційної культурологічної парадигми сучасності, яка лежить в основі культурологічних інноваційних педагогічних проєктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баніт О. В. Системи професійного розвитку менеджерів у транснаціональних корпораціях: досвід Німеччини і Польщі : монографія. Київ : ДКС-Центр, 2018. 414 с.
2. Баніт О. В. Системи професійного розвитку менеджерів у транснаціональних корпораціях: досвід Німеччини і Польщі : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2018. 40 с.
3. Бех І. Д. Духовна особистість у контексті освітніх викликів. *Рідна школа*. 2019, № 1. С. 3–7.
4. Котляр С., Григоруk Д. Творчі індустрії: стратегія інноваційного розвитку. Педагогічна освіта: теорія і практика. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка*. 2019. Вип. 26(1). С. 101–106.
5. Зимомря М., Шагала Л. Сутність шкільництва в інонаціональному середовищі. Дрогобич : Коло, 2012. 122 с.
6. Старовойт М. В. Над книгами. Львів : Фенікс, 1998. 120 с.
7. Старовойт М. В. Стрілою слова. Львів : Фенікс, 1998. 124 с.

Ольга Антоник

кандидат філологічних наук,

Ольга Стадник

Львів

Українська академія друкарства

ЧИТАЦЬКА КУЛЬТУРА У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ КНИЖКОВОГО ВИДАННЯ

Сьогодні книжкова культура трансформується в універсальну книгознавчу категорію, що відображає досягнення книжкової справи і базується на видавничій культурі, культурі книгорозповсюдження і культурі читання. Якщо розуміти книжкову культуру широко — як творення, видання, розповсюдження і функціонування авторських текстів у будь-яких формах і на будь-яких носіях, — вона може без втрат інтегруватися у сучасну інформаційну культуру з відповідним коригуванням методологічних засад та методичного інструментарію [1].

Комерціалізація видавничої справи, переорієнтація на кон'юнктурні інтєреси книжкового ринку і масовий попит призвели до асимілювання поняття «культура читання» загальнозживаним поняттям «інформаційна культура». Однак і в умовах інформаційно-технологічних змін читання залишається константою інформаційної культури. І хоч за обсягом і функціями поняття «інформаційна культура» ширше, аніж «культура читання», останнє сутнісно вагоміше, бо є фундаментом, інтелектуальним інструментом інформаційної культури; якщо ж вести мову про традиційну книгу, то вона передусім і формує культуру читання завдяки гармонійному поєднанню змісту і форми [2].

У термінологічному словнику «Книгознавство», що відображає міждисциплінарний дискурс у тлумаченні термінів з галузей книгознавства, видавничої справи, бібліотечно-інформаційної діяльності, знаходимо визначення двох термінів: «культура інформаційна» і «культура читання» [3, с. 44]. Інформаційна культура тлумачиться як складова загальної культури суспільства і людини, сукупність всіх видів інформаційно-комунікативної діяльності та її результат і спирається на «масове залучення людей до найсучасніших засобів масової інформації, до нових інформаційних технологій». В основі інформаційної культури людини

лежить знання про інформаційне довкілля, закони його функціонування і розвитку, вміння і навички орієнтуватися і працювати в інформаційному середовищі.

Культура читання інтерпретується як комплекс навиків у роботі з книгою, що вміщує свідомий вибір тематики читання, його систематичність і послідовність, а також спроможність знаходити потрібну літературу за допомогою бібліографічних посібників, користуватися довідково-бібліографічним апаратом видання, орієнтуватися в ньому з метою максимального засвоєння й глибокого сприйняття прочитаного, застосовувати раціональні прийоми роботи з книгою та дбайливо поводитись із виданням [Там само].

Зазначимо, що види, способи і моделі читання розглядаються як предметні зони досліджень у сферах різних наук і прикладних галузей знання, а їхні результати існують розрізнено, в системі перехресних посилань праць з філософії, культурології, педагогіки, бібліотекознавства, книгознавства та ін. Якщо під читанням здебільшого розуміється «уміння сприймати і відтворювати надрукований чи написаний текст» (при цьому воно буває «вибіркове», «вертикальне», «аналітичне», «попереднє», «швидкісне», «наскрізне», «редакторське», «самостійне») [Там само, с. 291–292], то культура читання, окрім іншого, передбачає користування довідково-бібліографічним апаратом видання, орієнтування в ньому задля «максимального засвоєння й глибокого сприйняття прочитаного». Це особливе, якісне, елітарне книжкове читання, елемент стабільності традиційної книжкової культури, феномен еволюційного розвитку суспільства [4, с. 601].

На нашу думку, для з'ясування кореляції понять «культура книги» і «культура читання», доречним і запотребованим є книгознавчий вектор, що вкупі з маркетинговим підходом зорієнтований на розуміння книги як товару і споживної вартості [5].

З огляду на те, що майбутнє традиційної книги виглядає як конвергенція основних комунікативних культур за умов їхнього взаємовпливу та взаємозбагачення, книгознавча проблематика не втрачає актуальності. Це стосується і читачезнавчих аспектів, позаяк технології, цілі і практики читання в умовах інформаційно-медійної писемності змінюються фізіологічно і технологічно, залишаючись водночас єдиним способом засвоєння цифрових ресурсів.

Про глибоку трансформацію книги в умовах сучасного інформаційного середовища, про сутність та особливості електронних книжкових об'єктів у потоках електронної комунікації йдеться у дослідженнях Олена Дінер [6]. Використовуючи документологічний підхід та книгознавчі методи, авторка резюмує, що традиційні типологічні особливості книги (комунікативна функція; знакова форма вираження змісту; підпорядкованість структури та інфраструктури читацькій адресі і цільовому призначенню; цілісні характеристики як продукту духовної

діяльності) надають їй статусу категорії книгознавства. Водночас електронна книга «збагачена» новими властивостями, обумовленими комп'ютерним середовищем. Для «трансляції» традиційної книжкової культури в комп'ютерне середовище дослідниця апелює до принципів ергономічності, що базуються на доцільності, раціональності та атрактивності при створенні електронного видання.

У межах пропонованої публікації спробуємо показати взаємозалежність понять «культура книги» і «культура читання» в ареалі традиційної книжкової культури, позаяк потреба у традиційних друкованих книгах не знижується, а, навпаки, зростає завдяки їхній доступності, зручності, стабільності змісту, психологічній сумісності, мобільності і «інтимності», єдності змісту і форми.

В контексті означеної теми будемо базуватися на розумінні книги «як товарної субстанції», що має комплекс споживних властивостей і зорієнтована на задоволення потреб цільової читацької аудиторії. В цьому сенсі заслуговує уваги визначення Аракадія Мільчина, який чи не вперше звернув увагу на «відповідність виданню загалом та його компонентів завданням ефективного, повноцінного використання різними читачами; на такий вибір змісту і форми цих елементів, при якому будь-яка дія читача з виданням ... може здійснюватися ... максимально швидко та успішно; на таке художньо-технічне оформлення видання, яке не лише створює умови для найкращого сприйняття змісту, але й налаштовує на це, тішить око досконалістю форм і гармонією співвідношень [7, с. 228–220].

Отже, культура видання передбачає для читача певний набір зручностей відповідно до його функціонального призначення і типологічної моделі. Поняття «культура книги» («культура видання») є базовим і досліджується найбільш послідовно, цілісно та системно серед інших чинників книжкової культури. Наталія Черниш як репрезентантка книгознавчої концепції культури книги виокремлює три складники: зміст, оформлення та поліграфічне виконання, віддаючи перевагу змісту авторського тексту з відповідним науково-довідковим апаратом. Цей підхід дослідниця застосовує для аналізу якості та культури довідкових, зокрема, енциклопедичних видань [8]. При аналізі та оцінці навчальної книги Надія Зубко також використовує книгознавчу традицію, коли у розуміння культури книги вкладають гармонійну єдність змісту і форми, виокремлюючи або якість авторського тексту, підсиленого елементами апарату, або якість художнього оформлення і поліграфічного виконання, та переважно — враховують усі чинники [9].

Сутнісний підхід до культури видання через його типологічну природу та товарні особливості пропонує Тетяна Крайнікова. Під культурою видання дослідниця розуміє рівень його досконалості, «що виявляється в концептуальній цілісності ... змістових, художньо-графічних і маркетингових елементів та характеристик; правильності оформлення бібліографічної інформації»; водночас це

«міра добротності видання як специфічного товару, призначеного для задоволення пізнавальних, естетичних, розважальних та інших потреб читача» [10, с. 134].

Для нас важливою є думка дослідниці про те, що цілісність книги пізнається у комунікативній системі «видання-читач», а тому поняття «культура видання» формує «читацьку культуру» у контексті книжкової, а відтак і національної культури.

Книгу як цілісну систему, що в процесі функціонування забезпечує «рух смислів від автора до читача у соціальному часі і просторі з використанням семантичного повідомлення, зафіксованого у знаковій формі на стабільному матеріальному носіїві» [11, с. 3], можуть читати по-різному представники різних аудиторій та читацьких компетенцій. Суть книги як соціокультурного феномену, як способу відображення і засобу формування свідомості, реалізується у читацькій діяльності, при цьому культура читання опосередковується рівнем культури видання. У процесі книжкової комунікації форма книги змінювалася, урізноманітнювалася, пристосовувалася до змісту, що завжди був первинним в процесі задоволення читацьких потреб. Водночас важливими засобами посилення «діалогізації» книжкового видання з читачем були форма (від сувою до кодексу), формати (як елементи видавничої стратегії та інструмент впливу на читачів), оправи (як засіб ідентифікації і символ читацької комунікації), титульні аркуші, художні елементи виділення та структурування тексту тощо. Згодом почалося формування апарату видання як додаткових до основного тексту матеріалів, що полегшували розуміння змісту та поглиблювали рівень його засвоєння [12].

Сьогодні залежно від цільового призначення та читацької адреси книжкового видання «комплектність» апарату може бути різною у межах сформованого «набору» елементів — розпізнавального, довідково-пошукового, науково-довідкового та бібліографічного. Кожний з цих елементів «підсилює» споживну вартість видання, однак, як не прикро, практика творення масового «видавничого» продукту зорієнтована на раціональний, прагматичний, нерідко — спрощений підхід до розроблення доречних, а іноді просто необхідних елементів видання — приміток, коментарів, покажчиків [13].

Особливе місце у процесі формування культури видання займає бібліографічний апарат. На нашу думку, бібліографічну культуру видання формують усі види представленої у ньому бібліографічної інформації, яка необхідна для ідентифікації і самої книжки, й інших документів, які використано у процесі її створення або рекомендовано користувачеві для додаткового прочитання. Це вихідні відомості, покликання, прикнижкові та пристатейні списки та бібліографічні покажчики. Наповнення бібліографічного апарату видання залежить від його змісту, цільового призначення, читацької адреси, авторського задуму, видавничої концепції, внутрішнього дизайну видання. При виборі способів розміщення, гру-

пування і оформлення бібліографічних відомостей у виданні треба враховувати потреби майбутнього користувача.

Отже, правильно оформлена бібліографічна інформація є одним із важливих чинників, що забезпечує просування книжки від виробника до споживача, оскільки відображає основні змістові й типологічні параметри, т. зв. «паспортні» дані. Їхній перелік унормований низкою національних стандартів серії «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи», або «Інформація та документація», що визначають вимоги до оформлення вихідних відомостей у текстових, нотних, образотворчих, періодичних, факсимільних, мініатюрних, дитячих та інших видах видань.

Оформлена на належному рівні (відповідно до чинних нормативних документів) бібліографічна інформація у виданні є важливим маркером культури видання. Вона допомагає орієнтуватися споживачеві у документних потоках, які функціонують в сучасному інформаційному суспільстві, й забезпечує комунікаційну тяглість між минулими, теперішніми і майбутніми поколіннями [14].

Концепція книжкової культури Тетяни Крайнікової, сформована у рамках функціонального підходу, коли цінність видання пізнається в комунікаційній системі «видання-читач» і є передовсім коефіцієнтом корисної дії процесу використання видання цільовою аудиторією, передбачає, окрім змістової культури, культуру дизайну книжкового видання. Вона трактує це поняття як міру досконалості зовнішнього образу видання, обумовлену наявністю художньо-графічної концепції та якістю технологічного виконання. Важливими критеріями при цьому є відповідність форми авторському тексту, естетичним смакам цільової аудиторії, національним традиціям і сучасним тенденціям у дизайні. Якість же технологічного виконання пропонується оцінювати за критеріями відповідності нормативним документам і, що важливо для ствердження «товарного» характеру видання, смакам і потребам аудиторії (тобто йдеться про нормативну, регламентовану, і нестандартну «споживчу» якість, оскільки кожна книга — має певний естетичний потенціал) [15].

Художньо-графічні, тобто візуально-естетичні, розмірні та поліграфічні параметри видання обумовлюються його типологічним «вектором» у межах окресленого цільового призначення і орієнтовної читацької адреси. А те, наскільки адресат готовий «прочитати» дизайн та сприйняти чи не сприйняти окремі його елементи, — залежить від стилю життя, загальнокультурного потенціалу, мотивів книжкового спілкування, читацької та комунікативної компетентностей тощо. При цьому усім учасникам книготворення варто пам'ятати про смисловий і візуальний «плани» видання, про системний характер видавничого продукту як цілісного організму, особливого товару, що діалектично поєднує змістові, художньо-

графічні та маркетингові характеристики. Свого часу Михайло Куфасєв, виділяючи у процесі книжкового спілкування «книгоробну майстерність», звертає увагу на вагомість зусиль усіх, хто допомагає найлегше, найповніше і найяскравіше виявити в матеріальній формі думки і слова автора; при цьому спілкування «майстра книжкової форми» з автором перегукується із спілкуванням автора і читача [16, с. 151]. Водночас у процесі книготворення «індивідуальне зливається з соціальним», бо на індивідуальний стиль оформлення накладають відбиток стиль епохи, технічні можливості, матеріальні носії та ін.

Певну аналогію з роздумами Михайла Куфасєва мають міркування Аліси Беловицької, яка розглядає процес читання у книгознавчому дискурсі. Дослідниця наголошує на тому, що контекст книжкового видання завжди складніший від контексту уміщеного в ньому авторського твору, оскільки включає в себе усвідомлене ставлення спеціалістів книжкової справи до нього, до його автора; до конкретної мети організації твору у книжкове видання певного виду і типу засобами видавничої справи; при цьому текст книжкового видання завжди ширший від тексту авторського твору [17, с. 27].

Ми переконані, що процес і результат читання є важливими чинниками соціокультурного буття книги у всій різноманітності її виражальних засобів, що формують культуру книжкового видання. Попри розвиток інтернет-технологій та соціальних мереж передачі інформації, що формують інформаційну культуру «читача як користувача», її основою залишається культура читання, зорієнтована на осмислення і розуміння текстів задля досягнення персональних цілей, отримання знань та розвитку комунікативних можливостей особистості.

У книзі як видавничому продукті семантично «обтяжений» і семіотично виражений текст «запакований» у певну форму, яка впливає на адекватність його сприйняття і глибину засвоєння в процесі читання як інтелектуально осмисленої діяльності. «Книжкова культура» відображає «вершинний», «досконалий» рівень книжкової справи як способу появи, існування і побутування книжкових видань у розрізі історичних епох і соціальних середовищ; вона «закорінена» у якісні тексти, гармонійно візуалізовані у художньо-графічному образі та втілені у добротну поліграфічну «оболонку».

Книгознавчий контекст тлумачення поняття «книжкова культура» дозволяє констатувати, що культура видання як досконале поєднання змістової культури (включно з бібліографічним апаратом, без якого неможливе його інтегрування в інформаційний ресурс), культури художньо-технічного оформлення й поліграфічного виконання у єдності всіх елементів формує читача, культуру читання, національну культуру та соціокультурне середовище загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоник О. Книжкова культура як об'єкт книгознавчого дискурсу і міждисциплінарного діалогу. *Бібліотечний вісник*. 2019. № 1. С. 3–11
2. Антоник О. В. Комунікативний потенціал книги у читацькому вимірі. *Документознавство в сучасному світі: виклики та завдання : збірник статей III Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (20–21 груд. 2017 р., м. Львів)*. Львів, 2017. С. 28–32. URL: <http://kudid.uad.lviv.ua/wp-content/uploads/2015/09/UAD-KONF-2017.pdf>.
3. Книгознавство : термінологічний словник : редакційно-видавнична справа, журналістика, поліграфія, видавничий бізнес, інформаційно-бібліографічна діяльність / за заг. ред. В. О. Жадька. Київ: Експрес-Поліграф, 2012. 304 с.
4. Чушкина С. Е. О подходах к определению понятия «читательская культура». *Вестник Башкирского ун-та*. 2015. Т. 2. № 2. С. 600–604.
5. Теремко В. І. Видавничий маркетинг : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2009. 272 с.
6. Динер Е. В. Электронная книга как категория книговедения : монография. Киров : Радуга-Пресс, 2017. 245 с.
7. Мильчин А. Э. Издательский словарь-справочник. Москва : Олма-Пресс, 2003. 560 с.
8. Черниш Н. І. Основи культури видання : навч.-метод. посіб. Львів, 2013. С. 91–92.
9. Зубко Н. Н. Культура навчальної книги (на прикладі підручників з хімії для середньої загальноосвітньої школи). *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*. 2008. Вип. 1 (16). С. 272.
10. Крайнікова Т. С. Культура видання: дефініція, структура та чинники. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2011. Т. 43. С. 134–138
11. Маркова В. А. Перспективи розвитку книжкової комунікації. *Бібліотечний вісник*. 2016. № 4. С. 3–8
12. Маркова В. А. Книга в соціально-комунікативному просторі: минуле, сучасне, майбутнє. Харків : ХДАК, 2010. 251 с.
13. Черниш Н. І. На шляху до культури сучасної української книги: теоретичні проблеми та видавничі реалії. *Поліграфія і видавнича справа*. 2006. № 43. С. 27–35.
14. Стадник О. Бібліографічна культура книжкового видання. *Видавничий рух в Україні: середовища, артефакти: доп. та повідомл. міжнар. наук. конф. (м. Львів, 24–25 жовт. 2019 р.) / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника*. Львів, 2019. С. 133–136.
15. Крайнікова Т. С. Культура дизайну видання: суть, чинники та критерії оцінювання. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2011. Т. 43. С. 44–48
16. Куфаев М. Н. Проблемы философии книги. Книга в процессе общения. Москва : Наука, 2004. 188 с.
17. Беловицкая А. А. Чтение как подсистема категории «книга». *Чтение как стратегия жизни : материалы междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 14 дек. 2006 г.)*. Москва : Наука, 2006. С. 26–29.

Ігор Берест

доктор історичних наук,

Наталія Оверко,

Степан Беницький,

Ілля Павленко

Львів

Українська академія друкарства

ДІЯЛЬНІСТЬ «ТОВАРИСТВА ВЗАЄМНОЇ ДОПОМОГИ ПРИВАТНИХ СЛУЖБОВЦІВ» ГАЛИЧИНИ ТА АНАЛІЗ ЙОГО ПЕРШОГО СТАТУТУ

Укладення Статуту Товариства приватних службовців відбувалося в душі загальнонародного емоційного піднесення, під впливом революційної ейфорії 1848–1849 років, проголошення та поширення в суспільстві демократичних ідей. Тому не випадково основним гаслом створення та діяльності організації став вислів «Свобода, рівність і братерство».

Перший статут мав 10 параграфів, обґрунтовував мету діяльності Товариства, його склад та поділ. Організатори ставили перед собою мету — згуртування різнофахових службових осіб для спільного вирішення проблем їх соціального захисту [1, с. 207–208], що, зрештою, є характерною місією професійних спілок.

Другий розділ Статуту присвячений організації та проведенню роботи у секціях (§ 11–25), третій — в окружних комітетах (§ 26–31), четвертий — у центральному комітеті (§ 32–36), п'ятий — стосується організації роботи друкованого органу (§ 37–40) і останній, шостий — відведено формуванню та використанню фондів [1, с. 207–209]. Встановлено умови припинення діяльності організації.

В основу формування керівних ланок та діяльності Товариства було закладено демократичний принцип колегіальності у прийнятті рішень та виборності керівного складу.

Організаційно Товариство формувалося за територіально-адміністративним принципом. Найбільшими територіальними одиницями були округи, які поділялися на секції. Наприклад, однією з перших була створена Бережанська секція Тернопільського округу.

У кожному окрузі під контролем керівників секції мали обирати окремий виконавчий комітет, а керівників комітетів (округів), склад центрального комітету

Товариства могли вибирати поміж рекомендованих від секцій кандидатів тільки в столичному місті краю — Львові делеговані від секцій представники.

Під контролем та опікою центрального комітету Товариства, а також на його кошти мав періодично виходити друкований часопис під назвою «Приватний службовець» («Urządnik prywatny»). Його дописувачами та інформаторами могли бути всі дійсні члени організації, а також представники органів державної влади.

Фонди Товариства приватних службовців Галичини склалися з коштів, які можна було отримати від оподаткувань, накладених на членів організації Центральним комітетом, з добровільних пожертв меценатів, членських внесків, доходів від реалізації друкованого органу Товариства. При потребі Центральний комітет надавав відповідну (фінансову, матеріально-технічну, організаційну і ін.) підтримку секціям через уповноважені структури.

Таким чином, метою заснування «Товариства приватних службовців» Галичини стало згуртування різних категорій приватних службовців в одне товариство з метою організації матеріального і морального самозахисту, надання при потребі грошової допомоги особам, які втратили працездатність чи опинилися в скрутній ситуації, а також виділення матеріальної підтримки й допомоги ветеранам, хворим, вдовам, дітям-сиротам, постраждалим від непередбаченого лиха особам тощо.

Важливим додатком до опублікованого Статуту слугувала спеціальна «Інструкція». Її розробили засновники товариства і опублікували на сторінках часопису «Газета народова». Вона призначалася для майбутніх членів організації і переслідувала мету надання практичних порад для якісного налагодження різних видів та форм роботи, виконання подальших організаційних і розбудовчих дій «Товариства приватних службовців» на галицьких землях [2, с. 209–210].

Для виконання організаційних дій з формування структурних ланок Товариства 14 липня 1848 року у Львові створено його головну управу — центральний комітет. Його першими членами стали Роберт Рубенбауер та Євстахій Зубалевич. Головою товариства обрали Іполіта Вітославського, секретарями — Юзефа Дзірковського і Нарциса Модзаловського. Згодом центральний комітет був доповнений представниками від різних округів та філій організації [3, с. 1–3].

Відповідно до наведених положень інструкційного документа, повітові комітети повинні були до 23 липня 1848 року висунути своїх кандидатів та обрати з них 23 членів центрального комітету «Товариства приватних службовців».

Особливу увагу організатори спілки відводили роботодавцям, ветеранам та заслуженим діячам з середовища приватних службовців з метою вияву пошани до них. Їхні прізвища вносили у спеціальну категорію осіб організації [4, с. 12].

Щодо загальної оцінки діяльності центрального комітету Товариства, то зазначимо, що він розташовувався та засідав у Львові. В територіальних межах

Галичини його члени виступили організаторами низки регіональних філій, що мало важливе значення для віддалених районів.

Окрім цього, керівники Товариства мали обов'язки організації та проведення щорічного з'їзду членів Товариства, а також щомісячних зборів філіяльних відділів. Центральний комітет контролював й відповідав за фінансову складову діяльності Товариства. Зокрема, всі закупівельні операції, і, в тому числі, у філіях Товариства, проходили процедуру погодження з центральним комітетом [5, с. 42].

Вже з перших днів існування Товариство приватних службовців зіткнулося з певними труднощами, зокрема, до центрального комітету постійно упродовж кількох місяців надходила інформація про те, що в різних районах Галичини при вступі у Товариство новим членам невідомі особи створюють штучні перешкоди й різні бар'єри, поширюється неправдива інформація про організацію та її діяльність тощо [7, с. 11].

Загалом, незважаючи на численні перешкоди, за короткий період «Товариство приватних службовців» Галичини набуло величезної популярності. Аналіз публікацій свідчить, що він активно пропагував та виконував велику культурно-освітню й виховну роботу серед приватних службовців Галичини, акцентуючи увагу спілчан на моральних цінностях [9, с. 33–35].

Тому не випадково на середину жовтня 1848 року у своїх рядах Товариство нараховувало 9 166 членів, а статутний капітал становив 183 320 флоринів. Окрім цього, на балансі каси взаємодопомоги товариства було 5 тисяч 509 цінних паперів (різні акції) на загальну суму 110 тис. флоринів. Таким чином, сумарно в скарбниці професійної організації приватних службовців Галичини було 293 тисячі 320 флоринів [10, с. 41–42].

Серед філій Товариства особливо відзначалася злагоджена робота бережанського, золочівського, жовківського, львівського, самбірського, перемишльського, станіславівського, тернопільського, чортківського та інших округів [11, с. 22].

Вже в недалекій перспективі своєї діяльності центральний комітет Товариства планував значно розширити число осіб, які могли б скористатися матеріальною підтримкою Каси взаємодопомоги та збільшити розмір грошової підтримки. Закладалися нові секції, зокрема, стрийська секція львівського округу. Проект її організаційного закладення було опубліковано на сторінках одинадцятого випуску газети [12, с. 41–42].

В грудні 1848 року австрійський імператор Фердинанд I змушений був зректися влади на користь свого наступника Франца Йосифа I, котрий 4 березня 1849 року запровадив нову конституцію, 8 березня того ж року він розпустив рейхстаг, а 31 грудня 1851 року — скасував конституцію і оголосив про відновлення абсолютиського режиму, що існував в Австрії до кінця 1850-х років [13, с. 644–645].

Спочатку було закрито друкований орган — часопис «Приватний службовець» (26 жовтня 1848 року вийшов останній номер) [6, с. 18]. Згодом поліція наклала арешт на рахунки та закрила управу Товариства. Те ж відбулося і в повітових містечках Галичини, де знаходилися філії професійної організації.

Після закриття управи «Товариства приватних службовців» його члени зробили кілька спроб об'єднатися з Львівським Господарським товариством, а згодом і з Краківським Сільськогосподарським товариством, де активно відстоювали ідею створення пенсійного та взаємодопомогового фондів. Чинні статuti товариств, однак, не передбачали цієї місії.

Лише в лютому 1867 року Генріх Стрілецький від імені вільного комітету організації приватних службовців зачитав на зібранні Галицького господарського товариства польською мовою промову, яка, на нашу думку, дає відповіді на низку важливих питань щодо створення товариства взаємодопомоги серед приватних службовців. Свій виступ він завершив наступним чином: *«...Отже, від зрушення тієї справи у товаристві через Любіна Роговського ще перед 1848 роком аж до затвердженої в лютому 1867 року ухвали, пройшло 20 років. Товариство, покликане до охорони і підтримки в країні землеробства і всіляких з ним пов'язаних справ, брало участь також в блокуванні справи службовців, адже за 20 років отримало безліч проектів.*

Найбільш сподобалася ця ухвала товариству приватних службовців тернопільського регіону, представники якого згодом представили намісництву до затвердження зміну свого статуту в цьому напрямі, щоб сфера дії того ж товариства могла бути розширена на цілу країну.

Цей змінений статут спочивав тривалий час в намісництві, імовірно не без причини, а тим часом в результаті вищезгаданої ухвали на загальному зібранні Галицького господарського Товариства у Львові утворився комітет із створення Товариства взаємної допомоги приватних службовців і складення доречного статуту. До складу цього комітету увійшли: Стефан Замоїський, Генріх Стрілецький, Болеслав Августинівич, Мечислав Щепанський, Елігіуш Білоскорський і Володимир Баворовський. Ця комісія склала статут і представила намісництву до затвердження 13 червня 1867 року» [5, с. 27–30].

Після отримання затвердженого статуту новостворений Комітет вислав свого уповноваженого Елігіуша Білоскорського до Львова з метою складання угоди злиття, запросивши тернопільське Товариство до об'єднання. Товариство 27 липня 1867 року згодилося на об'єднання, прагнучи незначних змін статуту львівського Товариства.

Таким чином, було утворено Товариство взаємної допомоги приватних службовців, заснування якого домагалися або самі проектували службовці від

1846 року. І, незважаючи на жодні політичні блокування, чи напади, яких зазнали службовці від роботодавців та на багато інших причин, призупинення створення засадничого документу, все ж 1867 року було досягнуто поставлену мету — Товариство розпочало свою діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ustawa Towarzystwa Urzędników Prywatnych. Wolność! Równość! Braterstwo! *Gazeta narodowa*. 1848. № 53. 30 Czerwca.
2. Instrukcja. *Gazeta narodowa*. 1848. № 53. 30 Czerwca.
3. Komitet centralny Towarzystwa Urzędników Prywatnych do ogółu tegoż towarzystwa. *Urządnik prywatny*. 1848. № 1. 17 Sierpnia.
4. Obywatele którzy na wezwanie Komitetu Centralnego. *Urządnik prywatny*. 1848. № 3. 31 Sierpnia.
5. Bal S. Towarzystwo wzajemnej pomocy Oficjalistów prywatnych w pierwszych 25 latach swego istnienia (1868–1892). Lwow, 1893.
6. Kieszczyński L. Kronika ruchu zawodowego w Polsce. 1808–1939. Warszawa, 1972.
7. Komitet Centralny Towarzystwa Urzędników prywatnych. *Urządnik prywatny*. 1848. № 3. 31 Sierpnia.
8. Przestroga. *Urządnik prywatny*. 1848. № 3. 31 Sierpnia.
9. Przepisy moralne dla Urzędników Prywatnych w ohcowanlu z ludem. *Urządnik prywatny*. 1848. № 9. 12 Października.
10. Projekt stowarzyszenia przez akcyje w celu utworzenia funduszów. *Urządnik prywatny*. 1848. № 11. 26 Października.
11. Komitet Centralny Towarzystwa Urzędników Prywatnych do Ogółu tegoż Towarzystwa. Obywatele! *Urządnik prywatny*. 1848. № 6. 21 Września.
12. Projekt Sekcji Stryjskiej. *Urządnik prywatny*. 1848. № 11. 26 października.
13. Стеблій Ф. Революції 1848–49. *Довідник з історії України (А–Я) : посіб. для серед. загальноосвіт. навч закл. / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста*. 2-ге вид., доопр. і доповн. Київ : Генеза, 2001. 1136 с.

Мар'яна Дубська,

Юрій Іванченко,

Андрій Малерик,

Ігор Берест

доктор історичних наук

Львів

Українська академія друкарства

РОСІЙСЬКЕ ПИТАННЯ В ГАЛИЧИНІ В РОКИ І СВІТОВОЇ ВІЙНИ

7 серпня 1914 року російські армії Південно-Західного фронту під командуванням генерала артилерії Миколи Іванова прорвали оборону австро-угорських військ і внаслідок вдалого наступу розпочали захоплення Східної Галичини.

Тим часом, розпочалася агітація русофілів про велику визвольну місію царської армії, що формувала в певній частини галицьких українців ілюзорне уявлення про справедливу російську владу. Прихід її в Східну Галичину пов'язувався з надією на поліпшення життя у декого з галичан.

Львів після австрійського терору росіянам добровільно передали представники проавстрійської влади, сподіваючись на лояльність та поблажливість російських «визволителів». У своїй промові царський ставленник пообіцяв підтримувати законність, порядок й мир, ставитися з повагою до усіх львів'ян (поляків, австрійців, німців, українців, євреїв і ін.), але вимагав від кожного етносу представити гарантів перемовин — своїх заручників. За наполягання російських військових вимогу про заручництво необхідно було виконати негайно.

Заручниками на добровільних засадах мали стати найбільш впливові та відомі діячі в галузі політичного, національного, релігійного, культурно-освітнього життя міста. Тоді вирішили представити російській військовій владі гарантами 16 осіб — 4 українці, 4 поляки, 4 євреї та 4 москвофіли [8, с. 28–29].

Тадеуш Рутовський, того ж дня польською мовою видав звернення до мешканців міста про негайну здачу вогнепальної та холодної зброї і іншої військової амуніції. Термін минав о 6 годині ранку наступного дня (4.09.1914 р.), на випадок її приховання винуватця чекає смертна кара. Вогнепальну зброю приймали у приміщенні міської Ратуші, холодною — у Музеї ім. Яна Собеського.

Таким чином, вже на початку вересня 1914 року, тобто через місяць після початку війни, у Львові появилися російські солдати. Для забезпечення контролю в місті у колишніх австрійських казармах розквартирували окремі частини 3-ї та 8-ї російських армій.

Варто зауважити, що російські кінні козаці підрозділи з перших днів окупації взяли під жорсткий контроль заклади, установи та населення всього міста, тому значна частина населення з пересторогою стала сприймати нових окупантів

Найперше, вирішено було зайнятися релігійним питанням. На місце митрополита Андрея Шептицького було прислано православного архієпископа Євлогія Георгієвського з Холма. У грудні 1914 року архієпископ Євлогій прибув до Львова.

За даними канцелярії військового генерал-губернатора в греко-католицькі приходи було призначено 86 православних священиків. З них 35 на прохання прихожан і 51 за скеруванням архієпископа Євлогія. 75 осіб отримали призначення в Львівську губернію, 11-у Тернопільську та Перемишльську [1, с. 200–202].

Зміст і завдання діяльності російської адміністрації змінювались впродовж трьох періодів окупації Східної Галичини. Основною її метою була перетворення галицьких земель в складову Російської держави. На еволюцію політичного курсу царської адміністрації вплинуло те, що Росія в умовах виснажливої війни не мала достатньо матеріальних і людських ресурсів для докорінних реформ у Східній Галичині. Окрім того, активна уніфікаційна діяльність російської влади в 1914–1915 років виявилася неефективною. У період військової окупації російська влада заборонила використовувати українську мову в засобах масової інформації, книгодрукуванні та офіційному діловодстві, знищувала українське шкільництво. Все це розкрило справжні наміри окупаційної адміністрації і зменшили авторитет у західноукраїнському суспільстві проросійських політичних течій.

Єврейська громада Галичини, як і українська, була досить незахищеною. Антисемітизм був поширеною течією в Росії, і російські війська принесли його в Галичину. Євреї піднесено зустрічали, наприклад, прихід росіян до Львова, проте вже скоро могли пересвідчитися в катастрофі ілюзій. Одним з ключових моментів для громади Львова став єврейський погром 27 вересня 1914 року, причину якого пояснювали пострілами із будинку на вулиці Валовій [9, арк. 7].

Внаслідок погрому від солдатських куль полягло 49 осіб. Російська адміністрація поклала вину за інцидент на єврейську громаду. Під час російської окупації Галичини у Львові було вбито 150 євреїв, частково членів місцевої поліції, спалено 50 три- і чотириповерхових будинки, пограбовано понад 500 крамниць, розгромлено центральну синагогу, загалом постраждало близько 700 єврейських родин. Аналогічні ситуації простежувалася й у інших містах [5, с. 71].

На початку 1915 року російська адміністрація посилила репресії проти українських громадсько-політичних діячів, звинувачуючи їх у «мазепинстві». 18 лютого у Львові було заарештовано відомого галицького діяча Степана Федака. Цього ж дня разом з ним було заарештовано професора Володимира Охримовича, директора «Народної торгівлі» Миколу Заячківського, директора національного музею Івана Свенціцького та інших. Всі вони були вивезені до Києва. У лютому 1915 року був ув'язнений і згодом вивезений у Єнісейську губернію редактор видань «Просвіти» Юліан Балицький [6].

Про переслідування українців свідчить офіційний звіт жандармського полковника Мезенцева, згідно з яким впродовж кількох місяців в Галичині проведено 1 200 арештів, понад 1 тис. обшуків, 578 осіб (серед них 34 греко-католицьких священники) було вислано за межі батьківщини — вглиб Російської імперії [4, с. 68].

У березні 1915 року у Східній Галичині було заарештовано близько 300 українців, насамперед, інтелігенції: адвокатів Андрія Чайковського, Данила Стахуру, посла Тимотея Старуха, працівників страхового товариства «Дністер» — Сидора Британа, Осипа Кузьмича, Михайла Губчака та ін. [7, с. 512–514].

У червні 1915 року російська адміністрація перед тим, як залишити Львів, взяла з собою 700 заручників, серед яких третину складали українці, а решту — євреї і поляки. На них покладалася відповідальність за те, щоб російські війська мали змогу спокійно залишити місто. Цікаві подробиці цієї акції у своїх спогадах залишив один із заручників, історик Юзеф Бялиня Холодецький: «Градоначальник Львова Олексій Скаллон запропонував генерал-губернатору Георгію Бобринському список, у якому було 250 прізвищ. З цього списку граф викреслив 100 осіб. Однак із 150 залишених кандидатів на роль заручників жандармам вдалося заарештувати лише 38 осіб. Причому один із заарештованих втік. Більшість громадян, зазначених у списку, unikли вивезення завдяки процвітаючому у середовищі російських чиновників хабарництву. Список перестав бути таємницею, коли сам Скаллон заробив на ньому 60 000 крб.» [10, с. 163].

У звіті губернатора Галичини Г. Бобринського зазначено, що упродовж 1914–1915 років з галицьких земель адміністративно видалено (вислано) 1 962 особи й «переселено» до східних районів краю 2 364 особи, але вірогідно, наголошує Олександр Рубльов, що ці дані занижені, оскільки точного обліку не проводилося, особливо військовими. Від дій російського війська постраждала не лише інтелігенція. Під репресії потрапили майже всі українофіли, й що потягло за собою масові арешти. Оскільки арешти й виселення здійснювали також повітові уряди (часто без санкції вищої влади), сьогодні важко визначити, скільки українців постраждало від репресивних заходів царської влади. Можна тільки

припустити, що кількість жертв репресій була досить значною, коли зважити, що лише через київські тюрми по дорозі на схід пройшло понад 12 тис. осіб.

З цього приводу Михайло Грушевський зазначав: «Поголовно вислано українських священиків або всю інтелігенцію, цілі маси свідомих селян і міщан. Усе те нелюдським способом хапали в чім застали, арештували, волочили по в'язницях і етапами висилали в Сибір без різниці, жінок, дітей, старців, хворих і калік. Скільки таким способом знищено людей, се переходить всяку ймовірність» [3, с. 529].

Отже, можна без перебільшень стверджувати, що населення Галичини, особливо українці, пережили страшне лихоліття. З одного боку, його мордували росіяни, намагаючись вибити з нього почуття національної свідомості й самопошани. З іншого, — над ним знущалися австрійці й угорці, звинувачуючи у москвофільстві. У той самий час українці змушені були воювати саме за тих, хто знущався над їхніми сестрами і братами — одні в австрійській, а інші в російській арміях. Часом близькі родичі мусили стріляти один в одного. Це, без сумніву, була справжня національна трагедія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтурина А. Краины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914–1917 гг.). Москва : Российская политическая энциклопедия, 2004. 392 с.
2. Великочій В. Сучасна українська історіографія про репресії щодо Української Греко-Католицької Церкви в Галичині за доби Першої світової війни. *Мандрівець*. 2011. № 3. С. 52–56.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Нью-Йорк : Чарторійських, 1967. 575 с.
4. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст. Київ : Либідь, 1993. 288 с.
5. Дашкевич Я. Взаємовідносини між українським та єврейським населенням у Східній Галичині (кінець ХІХ — поч. ХХ ст.). *Український історичний журнал*. 1990. № 10. С. 63–73.
6. Діло. 1915. 27 жовтня.
7. Мазур О., Патер І. Перша світова війна. *Історія Львова : у 3-х т.* Львів : Центр Європи, 2007. Т. 2 : 1772 — жовтень 1918. 559 с.
8. Перелигіна О. Заручники війни. Галицька брама. 2007. № 7–8. С. 28–31.
9. ЦДА України у м. Львові, ф. 735 (Шухевич Володимир, педагог, етнограф, громадський діяч, голова товариства «Руська бесіда», «Боян», редактор часописів «Дзвіночок» та «Учитель» у Львові, дійсний член НТШ), оп. 1, спр. 2.
10. Chołodecki J. B. Lwów w czasie okupacji rosyjskiej (3 września 1914–1919/22 czerwca 1915); Z własnych przeżyć i spostrzeżeń. Lwów, 1930. 179 s.

Андрій Зачепа

доктор філософських наук,

Оксана Микитюк

доктор педагогічних наук

Львів

Українська академія друкарства

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ І ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ

У нормативно-правових документах МОН актуалізується необхідність пошуку способів підвищення рівня професійних знань, умінь, ціннісних установок та інших характеристик сучасних форм навчання у закладах вищої освіти, підтримка та стимулювання окремих параметрів шляхом створення освітнього середовища. Крім цього, сучасне інформаційне суспільство зумовлює необхідність оновлення змісту, форм і методів навчання у закладах вищої освіти, посилює значення самоосвітньої студентів [1, 2]. Серед сучасних концепцій розвитку і трансформації освіти, що пов'язані зі світовими тенденціями, сьогодні найважливішими є: концепція навчання впродовж життя, концепція напіврозпаду знань та концепція неперервної освіти.

Сучасне розуміння концепції навчання впродовж життя (lifelong learning) полягає у тому, що це «не просто навчання, яке виходить за межі шкільної освіти. Воно включає будь-яке навчання упродовж всього життя: з раннього дитинства і до глибокої старості — і в різних умовах: формально (у навчальних закладах), неформально на робочому місці і в соціальному житті»

У більш широкому розумінні навчання впродовж життя — це вся діяльність як держави, так і окремої людини щодо отримання освіти із раннього дитинства аж до пенсії для вдосконалення знань, умінь і компетентності як в інтересах особистого, так і суспільного розвитку (Василь Кремень). Крім цього, навчання впродовж життя — це вимога науково-технічного прогресу, який потребує постійного опанування новітніми технологіями, які ґрунтуються на інноваційних знаннях в інформаційному суспільстві, головною ознакою якого є знання, що постійно оновлюються.

Таким чином, концепція навчання впродовж життя спрямована на охоплення освітніми програмами усіх людей: від наймолодших і до найстарших.

На сьогодні існують три основні види освіти (Микола Карпенко) [3, с. 41–45]:

– формальна освіта, а саме початкова, загальна середня освіта, середня професійна освіта, вища освіта, освіта після закінчення ЗВО (аспірантура й докторантура), підвищення кваліфікації й перепідготовка в інститутах, на факультетах і курсах підвищення кваліфікації й професійної перепідготовки;

– неформальна освіта — професійно спрямовані й загальнокультурні курси навчання в центрах освіти дорослих та на різних курсах інтенсивного і профільного навчання;

– інформальна освіта передбачає освіту за межами стандартного освітнього середовища, до якого належить індивідуальна пізнавальна діяльність, що супроводжує повсякденне життя та реалізується за рахунок власної активності людей в культурно-освітньому середовищі; спілкування, читання, відвідування установ культури, подорожі, засоби масової інформації тощо. При цьому людина перетворює освітні потенціали суспільства в дієві чинники свого розвитку.

Як зазначає Віктор Олійник, сьогодні основним завданням освіти стає формування здібностей людини самостійно здійснювати пошук нових знань та розвивати нові компетентності без підтримки з боку формальної освіти [4, с. 4–7]. Також у сучасних умовах значну роль в організації навчання відіграє дистанційна форма навчання, оскільки вона не вимагає відвідування навчального закладу і дає змогу отримувати знання вдома у зручний час та без відриву від основної роботи [5].

Реалізація концепції навчання впродовж життя сьогодні стає актуальною для всіх держав, незалежно від рівня їх розвитку, оскільки вони залучені до процесу глобалізації і, зокрема, в економічний, інформаційний і комунікаційний простір. Крім того, ця концепція відповідає й іншим цілям держави, що охоплюють значний діапазон від економічного добробуту й конкурентоспроможності нації до забезпечення суспільства кваліфікованими кадрами, формування соціальної активності громадян та забезпечення їх особистісної самореалізації.

Реалізація концепції навчання впродовж життя сьогодні стає актуальною для всіх держав, незалежно від рівня їх розвитку, оскільки вони залучені до процесу глобалізації і, зокрема, в економічний, інформаційний і комунікаційний простір. Крім того, ця концепція відповідає й іншим цілям держави, що охоплюють значний діапазон від економічного добробуту й конкурентоспроможності нації до забезпечення суспільства кваліфікованими кадрами.

Обсяг накопичених знань у межах формальної освіти та їх стрімке зростання та оновлення віднайшли своє пояснення в концепції напіврозпаду знань (concept of the «half-life of knowledge»), яку розробив австрійсько-американський економіст Фріц Махлуп. Період напіврозпаду знань визначається як час після

завершення навчання, впродовж якого фахівці втрачають половину первинної компетентності.

Сьогодні вважається, що період напіврозпаду знань у різних сферах діяльності людини може становити від декількох місяців до 5–10 років. При чому, як зазначає П. Найт, напіврозпад знань може мати неоднакову тривалість, зокрема знання з коротким та довгим періодами напіврозпаду. Знання з коротким напіврозпадом (знання з використання програмного забезпечення, частина технічних і професійних навичок) здобуваються швидко, а їх актуальність носить ситуативний характер. Проте знання з довгим періодом напіврозпаду (знання мови, логіки, математики, теоретичної частини професійного навчання) здобуваються важче і довше, але вони завжди актуальні для фахівця.

У концепції неперервної освіти важливо розрізнити дві підсистеми навчання: базову і додаткову (після базового) навчання, що відрізняються цілями, завданнями, принципами організації процесу навчання, теорією, формами і методами навчання.

Мета базового навчання — базова підготовка людини до самостійного існування і життєдіяльності в суспільстві. У сучасних умовах воно становить формальну освіту в межах, яка вважається достатньою для виконання індивідом певної професійної діяльності. Варто зазначити, що рівень достатньої базової освіти встановлюється кожною окремою особистістю самостійно. Додаткове навчання спрямовано на розвиток отриманих і здобування нових знань, навичок, умінь та якостей особистості, поглиблення і зміцнення її світогляду та ціннісної орієнтації, розкриття всіх можливостей особистості у швидкозмінюваних соціально-економічних умовах. Підсистема додаткової освіти містить у собі різноманітні форми і види освіти дорослих, навчання у межах якої визначаються принципами андрагогіки.

Поєднання концепції напіврозпаду знань та концепції освіти впродовж життя у контексті проблеми створення фасилітативного студентоцентричного освітнього середовища дає можливість забезпечити належну теоретико-методичну базу для професійного розвитку студента.

Особливо актуальним цей шлях є з урахуванням перешкод розвитку навчання впродовж життя в нашій країні, що були визначені українськими вченими [6]:

– нестача ресурсів через обмежену підтримку з боку держави на освіту і навчання;

– недостатність зв'язку між освітою і ринком праці, а також слабкий розвиток соціального партнерства;

– нестача навичок і знань у викладачів, викликана браком ресурсів для підвищення їх кваліфікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF> (дата звернення: 14.11.2019).
2. Десятов Т. М. Національні рамки кваліфікацій у країнах ЄС: порівняльний аналіз. Київ : АртЕк, 2008. 264 с.
3. Карпенко М. М. Перспективи реалізації в Україні концепції освіти протягом життя: чинники і механізм. *Стратегічні пріоритети*. 2011. № 4 (21). С. 45–51.
4. Олійник В. В. Освіта впродовж життя: як і чого вчити дорослих? *Управління освітою*. 2010. Т. 1. С. 4–7.
5. Redkar T., Guidici T. Windows Azure Platform. Second edition. Apress, 2011. 650 p.
6. Третьяченко В. В., Левченко О. О., Якушина Я. Є. Мотивація поведінки і діяльності. Луганськ : Світлиця, 2006. 240 с.

Надія Зубко

кандидат історичних наук

Львів

Українська академія друкарства

ВИДАННЯ КНИГ В УКРАЇНІ У РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ТИРАЖНИЙ АСПЕКТ

Сучасна книга — вагомий складник інформаційного ринку, важливий чинник розвитку культурних індустрій, цінний соціально-комунікаційний засіб, який не лише не втратив, а й примножив свій освітній, науково-практичний, світоглядний, гедоністичний, рекреаційний, управлінський потенціал. У роки незалежності українська книга, як і видавничий ринок, трансформувалися під впливом соціально-економічних, політичних, культурних, технологічних та інших чинників. Такі видозміни простежуємо в типологічному, тематичному, мовному, регіональному, жанровому та інших зрізах [1, 2]. У цій публікації ми розглянемо тиражний аспект українського книговидання 1992–2018 років, базуючись на статистичних даних, які систематично оприлюднює Книжкова палата у щомісячному «Вісникові ...», щорічнику «Друк України», а також на офіційному сайті [3, 4].

Книжковій палаті часто закидають, що оприлюднені дані не є вичерпними, адже виробники всупереч вимогам Закону «Про обов'язковий примірник документів» не надсилають усю випущену продукцію; дорікають, що для аналізу ринку важливішими є відомості про продані, а не видані книжки. Погоджуємось, що на сьогодні бракує ґрунтовної видавничої аналітики, однак повнішою, аніж пропонує ця установа, поки не оперуємо.

Статистичні дані Книжкової палати засвідчують, що в Україні поступово розширювався асортимент видавничої продукції. Він досяг свого максимуму спершу 2008 року і згорнувся внаслідок фінансово-економічної кризи у наступні роки. Новий кількісний сплеск у 2012–2013 роках завершився черговим падінням, зумовленим нестабільною внутрішньою політичною ситуацією в країні й новими викликами в галузі через девальвацію гривні й істотне зростання собівартості друків. Позитивна динаміка книговидання відновилась 2016 року.

Як видно з рис. 1, торік видавнича індустрія спродукувала для читачів 22 612 назв, що на 2,6 % більше ніж 2017 року, однак на 14,1 % менше ніж «найврожайнішого» 2013 року.

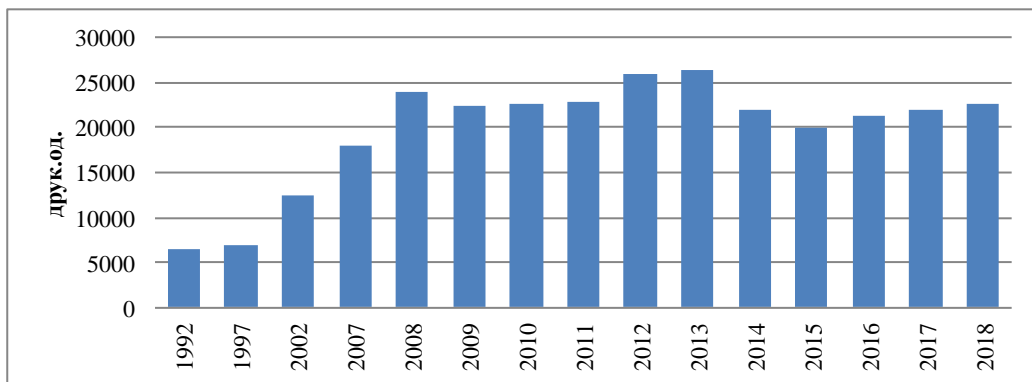

Рис. 1. Динаміка випуску видавничої продукції в Україні упродовж 1992–2018 років (назви)

У 2018 році вийшло друком понад 47 млн. пр. видань, що на 4,2 % більше ніж позаторік. Проте у зіставленні з базовим 1992 роком загальні накладі книг скоротились на 63,9 %, а з довоєнним 2013 роком — на 32,4 % (рис. 2). До цього призвело звуження ринків збуту через анексію Криму й окупацію частин Донецької і Луганської областей, чергове зубожіння населення, і переорієнтація українців на онлайнві джерела інформації і організацію відпочинку в інший спосіб (не пов’язаний з читанням книг). За розрахунками Книжкової палати, 1992 року на одного жителя в Україні припадало 2,5 пр. видавничої продукції, 1999-го — найменше за роки незалежності, а саме — 0,4 пр., у 2015-му — лише 0,85 пр., а торік — 1,1 пр. [3, 2019, с. 6–7].

У загальному річному накладі висока питома вага шкільних підручників, які здебільшого друкують за держбюджетні кошти. Так, у 2018 році їхня питома вага становила 51,6 %. Кожен п’ятий примірник, випущений в останні десять років, адресувався дітям. Торік частка таких примірників практично зрівнялася з виданнями творів художньої літератури для дорослих: 11,8 і 11,1 % відповідно. Раніше художніх книг серед розтиражованих накладів було більше: 31,9 % — у 1992 році, 9,3 % — у 2002 році, 15,1 % — у 2012 році.

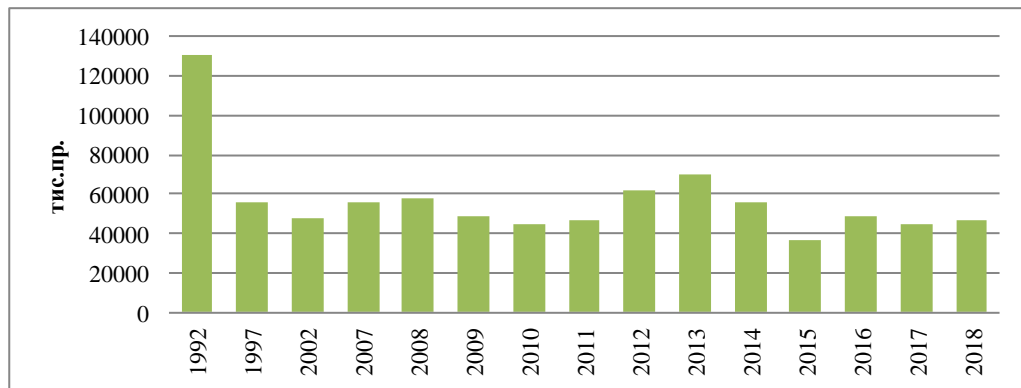

Рис. 2. Динаміка випуску видавничої продукції в Україні упродовж 1992–2018 років (наклади)

Як видно з рис. 3, у незалежній Україні майже у 15 разів знизився середній наклад друкованого видання: 29 132 пр. у 1992 році проти 2 080 торік. Громадяни за цей період часу переорієнтувалися на інші інформаційні ресурси. Це підтверджують результати інтерв'ювання, яке у вересні 2018 року провів Київський міжнародний інститут соціології. За оприлюдненими даними, 60 % опитаних упродовж останнього року не відвідували книгарні та бібліотеки й друкованих і електронних книжок не читали [5, с. 5].

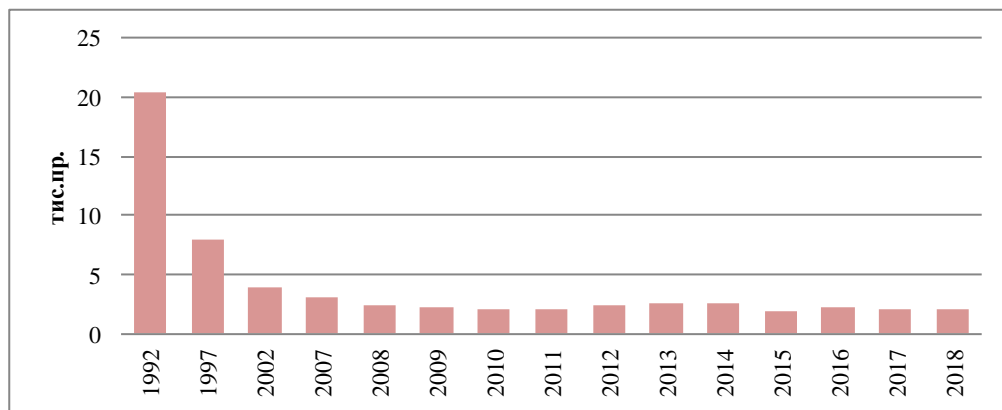

Рис. 3. Динаміка середнього накладу видань в Україні упродовж 1992–2018 років

У продукції українських видавництв домінують книги, випущені накладом до 500 пр. (рис. 4). Від 2008 року це понад 50 % усіх книжок і брошур. Серед них найпредставленіші сегменти наукових і університетських навчальних книг, розрахованих на вузьке коло споживачів. Такі книги видають автори за власний

кошт і поширюють самотужки, адже книготорговельні підприємства неохоче торгують виданнями з високою ціною продажу і тривалим періодом реалізації.

Упродовж 2003–2018 років частка видань накладом від 0,5 до 1 тис. пр. скоротилась на 58,2 %, а накладом від 5 до 10 тис. пр. — на 19,8 %. Натомість дещо збільшилась питома вага видань накладом до 5 тис. пр. Як видно з рис. 4, менше 1 % становлять книжки в обсязі понад 50 тис. пр. Це окремі видання художньої, науково-популярної, ужиткової і навчальної літератури для закладів середньої освіти. Скажімо, 2018 року накладом більше 200 тис. пр. було розтиражовано шкільні підручники для п'ятикласників з природознавства (автори — О. Ярошенко та В. Бойко; видавництво «Світоч»), з фізики (В. Бар'яхтарта ін.; «Ранок»), з української мови (О. та В. Заболотні; «Генеза»), з основ здоров'я (І. Бех та ін.; «Алатон»), із математики (А. Мерзляк та ін.; «Гімназія»), із зарубіжної літератури (О. Ніколенко та ін.; «Грамота») [6]. Дещо виріс відносно 2008 і 2013 років середній наклад усіх навчальних і методичних видань, становивши 2018-го 4 101 пр. (рис. 5).

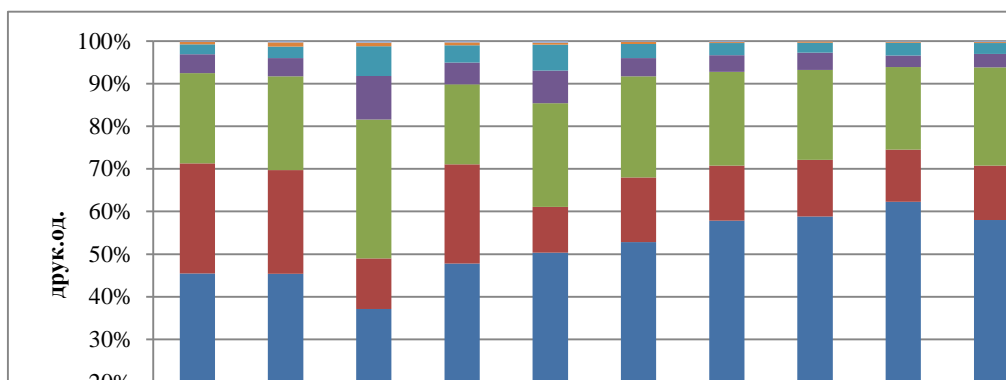

Рис. 4. Структура випуску книг і брошур у розрізі тиражних груп упродовж 1992–2018 років (за назвами)

Найвищі наклади (понад 300 тис. пр.) торік мали книжки з доповненою реальністю Е. Гофмана «Лускунчик і мишачий король» і Ш. Перо «Кіт у чоботях» видавництва «Меджик букс» [6]. Середній наклад видань, адресованих юним читачам, але не призначених для школи, у 2018 році дорівнював 2 778 пр., поступаючись лише виданням для дозвілля і для навчання. За означений період кількість назв видань для дітей зросла у 6,5 разів, загальні річні наклади знизились у 5,6 разів, а середні скоротились майже у 37 разів (рис. 5).

Розглядаючи українське книговидання у розрізі різних соціально-функційних видів видань (рис. 5), можна констатувати, що у 1992 і 2018 роках (і

не тільки) найбільшими середніми накладками друкували видання для дозвілля. Вони призначались не для фахівців, а для «аматорів» і висвітлювали різні сфери побуту, у т. ч. хобі жінок і чоловіків. З огляду на репрезентованість схожої інформації у глобальній мережі і розширення кола користувачів смартфонами й іншими гаджетами, кількість друків означеної тематики скоротилась: від 970 друк. од. і 8 313 тис. пр. у 2013 році до 174 друк. од. і 780,2 тис. пр. у 2018-му.

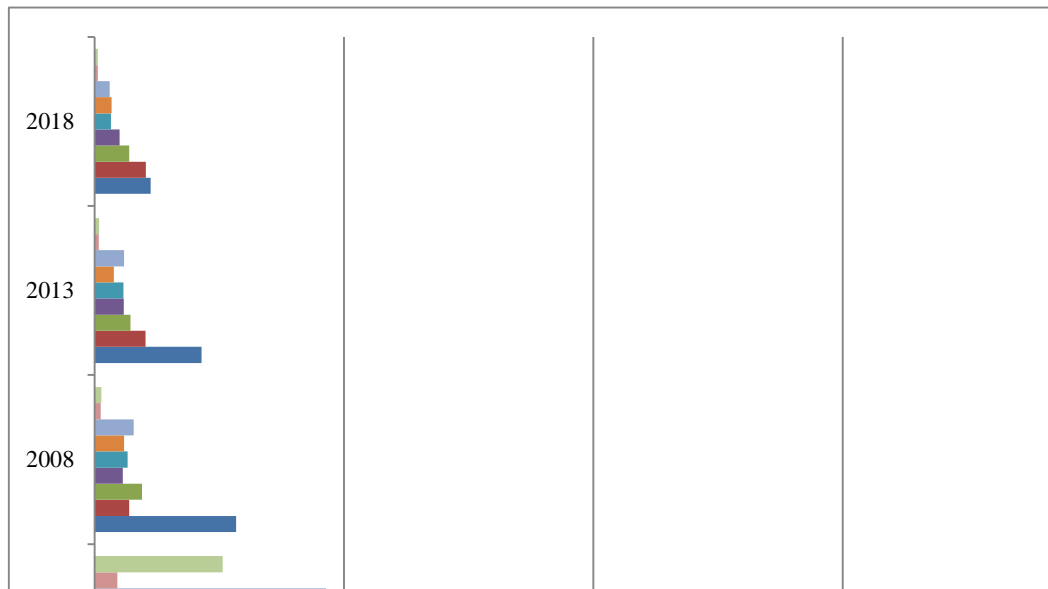

Рис. 5. Динаміка середнього накладу видань в Україні упродовж 1992–2018 років за пріоритетними типологічними групами

Якщо торік проти 2013 року за назвами випуск науково-популярних книг зріс на 40 %, то за загальними річними накладками — лише на 25,3 %. Перекладна література такого цільового призначення стала трендом сучасного видавничого ринку, істотно розширився і урізноманітнився її асортимент, проте середній наклад після незначного зростання у 2014 і 2015 роках у наступний період знизився від 1 535 пр. у 2013-му до 1 374 пр. у 2018-му.

Власне, торік у десятку лідерів ринку за накладками потрапили видавництва «Ранок», «Генеза», «Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”», «Освіта», «Інтелект Україна», «Віват», «КМ-букс», «Фоліо», «Підручники і посібники» «Видавництво Старого Лева», які продукують високотиражну навчальну, художню, науково-популярну, дитячу книгу [6].

Рис. 6. Середній наклад книг і брошур нових книг і перевидань упродовж 1992–2018 років

Цікаво, що середні наклад нових книг істотно нижчі, ніж їхніх перевидань (рис. 6). Якщо 2013 року розрив між ними був мінімальний, то у наступні почав збільшуватися. Так, 2018 року нове видання випускали накладом 1 892 пр., а повторне (очевидно, у відповідь на уже сформований купівельний попит) — накладом 5 211 пр. Йдеться про 1 277 назв перевидань, питома вага яких у загальному річному масиві усіх друкувань становила лише 14,2 %.

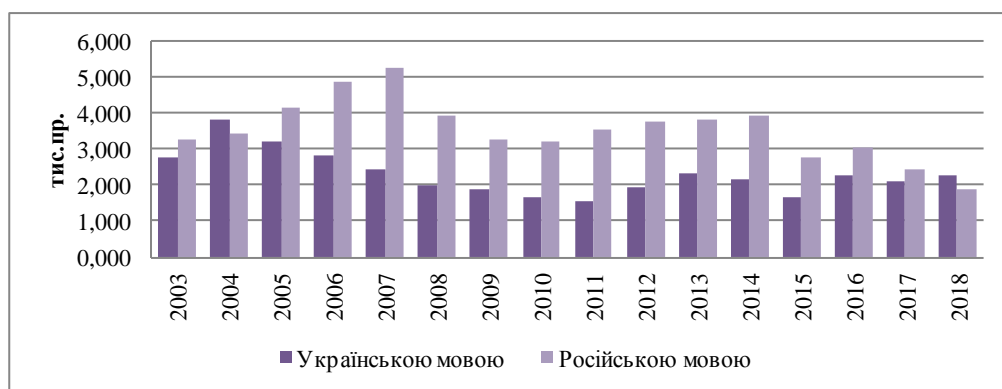

Рис. 7. Середній наклад книг і брошур українською і російською мовами упродовж 1992–2018 років

У 1992 році середній наклад українськомовного і російськомовного видання становив трохи більше 29 тис. пр. Проте і тоді, і в інші роки (окрім, як бачимо на рис. 6, 2000-го і 2004-го) цей показник для російськомовної книги був вищим. Така тенденція трималась від 2005 до 2017 року. Лише 2018 року для українсь-

комовної книги середній наклад виявився вищим на 20 % аніж російськомовної: 2 261 пр. проти 1 887 [2, с. 142].

Торік майже зрівнялися середні наклади оригінальних і перекладених книг: 2 052 проти 2 230 пр. (рис. 8). У попередні роки, як бачимо з рис. 8, перекладені видання тиражували у більшій кількості: 2004 року — в 1,5 раза, 2009-го — у 3,5 рази, 2013-го — у 2,4 рази. Очевидно, що видавці зважувались на вищий наклад, оскільки оригінальні тексти і їхні автори уже здобули популярність за кордоном. Серед перекладених художніх творів у 2018 році найтиражнішими були видання романів Д. Кіза «Квіти для Елджернона» і «Війни Міллігана», Дж. Мойеса «Один плюс один», збірник «Курячий бульйон для душі: 101 історія про кохання» видавництва «Книжкового клубу “Клуб сімейного дозвілля”» [6].

Рис. 8. Середній наклад оригінальних і перекладених видань упродовж 1992–2018 років

Отже, від 1993 року ми спостерігаємо стрімке зниження накладів української книги. Така негативна динаміка зумовлена не лише складною соціально-політичною й економічною ситуацією в державі, а й падінням інтересу до книги з боку потенційних споживачів. Щоб заохотити українців до читання, необхідно в різний спосіб на державному, регіональному і локальному рівнях популяризувати книгу як цікавий спосіб відпочинку, як необхідний засіб отримання якісної освіти і як важливу передумову успішного кар’єрного росту. Це дозволить сформувати моду на читання, призведе до зростання освіченості українців, підсилить їхні загальні й фахові компетенції, сприятиме розвитку видавничої індустрії і розбудові Української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зубко Н. Н. Книговидання в незалежній Україні: соціально-функціональний аспект. *Інформація, комунікація, суспільство 2019 : матеріали 8-ї Міжнародної наукової конференції ІКС-2019 (16–18 трав. 2019 р., смт. Чинадієво)*. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2019. С. 198–199. URL: <http://ics.skid-lp.info/ICS2019Proceedings.pdf> (дата звернення: 18.11.2019).
2. Зубко Н. Видання книг в Україні у роки незалежності: мовний аспект. Видавничий рух в Україні: середовища, артефакти: доп. та повідомл. міжнар. наук. конф. (Львів, 24–25 жовт. 2019 р.) / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника. Львів, 2019. С. 140–143.
3. Друк України: статист. збірник / Держ. ком. телебачення та радіомовлення України ; Держ. наук. установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова». Київ, 1997–2019.
4. Випуск видавничої продукції в Україні. *Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова : офіц. веб-сайт*. Дата оновлення: 27.05.2019. URL: <http://www.ukrbook.net/statistika .html> (дата звернення: 17.11.2019).
5. Богдан О. Деякі аспекти культурних практик і культурної інфраструктури : результати всеукраїнського дослідження : за даними Київського міжнародного інституту соціології / ВГО «Асоціація сприяння самоорганізації населення». Київ, 2019. 75 с. URL: <http://samoorg.com.ua/blog/2019/03/14/deyaki-aspekti-kulturnih-praktik-i-kulturnoyi-infrastrukturi-rezultati-vseukrayinskogo-doslidzhennya/>(дата звернення: 18.11.2019).
6. Хмельовська О. Книговидання-2018: стоп-криза й перерозподіл лідерства / О. Хмельовська. *Читомо : портал про культуру читання і мистецтво книговидання*. URL: <https://www.chytomo.com/knyhovydannia-2018-stop-kryza-j-pererorozpodil-liderstva/> (дата звернення: 18.11.2019).

Львів

Марія Коляно

Українська академія друкарства

МЕМОРІАЛЬНІ ТАБЛИЦІ ПІДГОРЕЦЬКОГО МОНАСТИРЯ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Поштовхом до написання цієї статті була поїздка у Підгорецький замок і Підгорецький монастир (які є історичними і архітектурними пам'ятками), під час якої мою увагу привернули меморіальні таблиці. Для мене, як для туриста, вони були нікими комунікаторами, які свідчили про певних осіб та історичні події, що мали місце у Підгірцях, і, водночас, творили певну перспекцію, зацікавлювали і підштовхували до деяких висновків і подальших пошуків, результатом яких є ця стаття.

У сфері туризму, який активно розвивається зараз, меморіальні таблиці є одним із функціональних елементів, не першорядним, звичайно, але одним з багатьох. До такого висновку мене підштовхнув той факт, що усі п'ять таблиць Підгорецького монастиря, про які йтиметься у цій статті, з'явилися саме в останні десятиріччя і були приурочені до окремих ювілейних дат, чим документально засвідчують увагу соціуму до певних явищ у житті суспільства. Метою цієї статті є з'ясувати функціональні особливості меморіальних таблиць у соціальній комунікації.

Меморіальна таблиця (чи меморіальна дошка, або пропам'ятна таблиця, або пропам'ятна дошка) — це плита, зазвичай з довговічного каменю (мармуру, граніту) чи металевого сплаву (бронза, чавун), що увічне пам'ять про знамениту особу або подію. Встановлюється на будівлях, де жила або працювала знаменита особа або в/біля яких відбулась важлива подія [1]. З цього визначення випливає, що меморіальна таблиця є матеріальним носієм, який містить інформацію для її збереження і передавання у часі та просторі, тобто є документом. У ДСТУ 2732:2004 зазначається, що документ — це «інформація, зафіксована на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігати та передавати її в часі та просторі» [3]. Те саме знаходимо і в Законі України «Про інформацію» (стаття 1) [4].

Меморіальна таблиця як документ виконує інформаційну, соціальну і культурну функції, а також історичну, бо є матеріальним підтвердженням того, що відбувалося у світі.

Станом на квітень 2018 року на території монастиря було п'ять меморіальних таблиць. Усі вони виготовлені з каменю (мармуру, граніту) чи чавуну, встановлені упродовж останніх трьох десятиліть (найновіша 2016 року, про що свідчить дата на таблиці), тобто в незалежній українській державі, і є документами, які свідчать про важливість історичної інформації, яку передають тексти цих таблиць, для українського соціуму початку XXI століття. Тобто ці меморіальні таблиці є документами нашої доби, які відображають важливість пам'яті про історичні події і постаті української культури для сучасників, чим характеризують соціально-культурну ситуацію. Меморіальні таблиці Підгорецького монастиря зберігають і передають інформацію про історичні події, діапазон яких понад тисяча років — від X до XXI століття. Нижче подаю короткий опис таблиць.

Таблиця 1. Виготовлена з чавуну, розміщена на території монастиря, повідомляє про те, що це місце є городищем давньоруського літописного міста X–XII століть Пліснесько, є українською пам'яткою археології і охороняється державою, а також містить попередження про те, що пошкодження карається законом.

Таблиця 2. Мармурова таблиця, розміщена на стіні в'їзної брами, яка повідомляє про назву і дату заснування монастиря. Напис «Підгорецький, здавна іменований Пліснеський монастир Отців Василян, заснований 1180 року» розміщений на стилізованому пергаменті.

Таблиця 3. Дошка з білого мармуру, на якій золотими буквами вигравіровано: «Тут в 1796–1800 роках перебував і творив чернець, проповідник, поет о. Юліан Добриловський, автор перших творів на цих землях простою посполитою руською мовою». Біля тексту є зображення засвіченої свічки в ореолі.

Таблиця 4. На білому мармурі золотими буквами вигравіровано текст: «Тут у Підгорецькому храмі о.о. Василян 1861 року відбулась перша на західно-українських землях панахида за упокій Тараса Шевченка». Ліворуч на золотому тлі зображено портрет Тараса Шевченка.

Таблиця 5. Мармурова таблиця чорного кольору з розміщеним на ній портретом Івана Франка, зазначеними роками життя письменника (1856–1916) і текстом «Тут у 1889 році Іван Франко досліджував давні рукописи Підгорецького монастиря. 2016 р.».

З цього видно, що меморіальні таблиці як документ виконують не тільки інформаційну функцію, а й історичну, бо є матеріальним підтвердженням того, що відбувалося в світі на конкретно визначеній території у конкретно визначений час. Цікаво, що історична інформація стосується як подій далекого минулого

(про що свідчить текст таблиць), так і сучасності (зокрема, дата встановлення таблиці). Зіставивши дату встановлення *Таблиці 5* (2016) з роком смерті Івана Франка (1916) розуміємо, що меморіальна таблиця встановлена до 100-річчя смерті письменника. Тобто меморіальна таблиця є одним зі способів вшанування українським суспільством внеску Івана Франка в розвиток української культури і виконує, окрім історичної та інформаційної, ще й просвітницьку функцію (зокрема підкреслює, що монастирі зберігали і зберігають духовні скарби народу).

Це стосується також і інших таблиць. *Таблиця 4*, яка інформує про те, що у 1861 році (рік смерті Тараса Шевченка) у Підгорецькому храмі відбулася перша на західноукраїнських землях панахида за Тарасом Шевченком, який помер і був похований на території іншої держави (Російської імперії), а з Західною Україною мав духовний зв'язок як представник українського народу, його пророк, підтверджує цю просвітницьку функцію. Зокрема свідчить про те, що Підгорецький монастир був одним з осередків просвітництва в Галичині у 1861 році, а також про те, що український народ був єдиним, не зважаючи на те, що перебував у різних державах. Ймовірно, таблицю було встановлено у 2011 році до 150-річчя смерті Тараса Шевченка.

Також *Таблиця 3*, яка повідомляє, що ще до «Руської трійці» (1838) на західноукраїнських землях були поети, діячі культури, які творили народною мовою («чернець, проповідник, поет о. Юліан Добриловський»), і також нагадує, що монастирі були тим місцем, де не тільки зберігалася, а й творилася українська національна культура і гартувалася духовність. Зображення засвіченої свічки на *Таблиці 3* апелює не тільки до євангельських слів про світло («Ви світло для світу» (Матв. 5:14), а й вибудовує алюзивні зв'язки з «Просвітою» як громадською організацією, яка була створена у Львові офіційно у 1868 році, а передумови для народження «Просвіти» створювали духовні особи ще задовго до 1868 року. Від створення «Просвіти» у Львові минуло уже 150 років. Про значення цієї громадської організації для розвою української культури зайве говорити, тим паче, що просвітницька функція і зараз є дуже важливою для соціуму.

Як бачимо, з меморіальними таблицями пов'язана не тільки інформаційна та історична функції, але й експресивна і прагматична, тобто функції соціальної комунікації. Щодо терміна «соціальна комунікація», то Володимир Різун виділяє «два значення: 1) соціальна комунікація як різновид соціальних комунікацій; 2) соціальна комунікація (частіше у цьому значенні — суспільна) як різновид публічного спілкування, що є окремим видом суспільно-культурної діяльності і лежить в основі соціальних комунікацій» [5]. На думку Чарльза Кулі соціальна комунікація є механізмом, завдяки якому забезпечується існування та розвиток людських відносин, який включає в себе всі розумові символи, засоби їх передачі у просторі та збереження у часі [6, с. 213]. Словосполучення «соціальна комуні-

кація» зазвичай пояснюють трояко: як передача інформації, ідей, емоцій у вигляді знаків, символів; як процес, що пов'язує частини соціальної системи одна з одною; як механізм, що дозволяє визначати поведінку іншої людини.

Виділяються три основні (базові) функції соціальної комунікації як виду публічного спілкування: інформаційна, експресивна та прагматична. *Інформаційна функція* означає, що завдяки соціальній комунікації в суспільстві передається інформація про предмети, їх властивості, явища, дії та процеси. *Експресивна функція* визначає здатність соціальної комунікації передавати оціночну інформацію про предмети або явища. *Прагматична функція* означає, що соціальна комунікація є засобом, який спонукає людину до певної дії та реакції, впливає на формування ціннісної системи особистості, а відтак і суспільства. Як бачимо, ці три функції є складовими просвітницької функції, притаманної меморіальним таблицям, про що йшла мова вище. Звернення до наукових досліджень з соціальних комунікацій дає нам підтвердження нашої тези, що меморіальні таблиці є функціональним елементом соціальної комунікації.

І на завершення звернемо увагу на ще один аспект, який стосується прагматичної функції, чи, як було зазначено на початку статті, про перспекцію. Зокрема щодо того, що соціальна комунікація є засобом, який спонукає людину до певної дії чи реакції, впливає на формування ціннісної системи особистості чи багатьох осіб. Когнітивна функція має здатність значно розширюватись у поєднанні з прагматичною (чи комунікативною) функцією. Наведу приклад з власного досвіду, який пов'язаний з уже згадуваною туристичною поїздкою у Підгорецький монастир. Короткий текст таблиці *Таблиці 1*, який повідомляє про існування міста X–XII століть, інтригує і підштовхує до потреби дізнатися більше про це. Відповідною реакцією були запитання до екскурсовода (у нашому випадку — ігумена монастиря), з відповіді якого довідалась, що місто Пліснесько згадується у «Слові про Ігорів похід», визначній пам'ятці української літератури XII ст. Цікаво, що від величезного міста, яке існувало на території Західної України ще задовго до заснування Львова, через багато століть залишилися лише назва (ім'я) і церква (Підгорецький храм, який відбудовувався кілька разів на тому самому місці). Ця інформація не тільки дала підстави зробити висновок про те, що мова є тим засобом, який найкраще зберігає інформацію (назва міста Пліснесько у писемних пам'ятках); а те, що витримує випробування часом — мова і віра християнська — має цінність справжню, не тимчасову, не проминальну. Це дає ґрунтовні підстави для формування власної системи цінностей кожному реципієнтові (читачеві, туристові чи учасникові комунікації). Якщо це (опосередкований вплив меморіальної таблиці на формування системи цінностей) можна вважати реакцією, то дією, до якої певним чином підштовхнули меморіальні таблиці, була організація туристичної поїздки в Підгорецький монастир для студентів

спеціальності «Журналістика» у рамках вивчення дисципліни «Українська література». У цьому випадку можна вести мову про вплив на формування ціннісної системи не лише однієї особистості, а ширше - суспільства.

Як бачимо, меморіальні таблиці Підгорецького монастиря є функціональним елементом соціальної комунікації у першу чергу у сфері туризму, який розвивається. Навіть при відсутності екскурсовода меморіальні таблиці повідомляють певну інформацію, формують відповідне ставлення до історичних осіб і подій (через експресивність, закладену в тексті та естетичному оформленні) і спонукають до реакції чи дії (подальших пошуків інформації та інше).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Меморіальна дошка. Вікіпедія : вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 20.11.1019)
2. Швецова-Водка Г. М. Загальна теорія документа і книги. Київ : Знання, 2014. 405 с.
3. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення: ДСТУ 2732-2004. Київ : Держстандарт України, 2005. 33 с.
4. Закон України «Про інформацію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 20.11.1019).
5. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій. *Психолінгвістика*. 2012. Вип. 10. С. 305–314. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2012_10_44 (дата звернення: 20.11.1019).
6. Холод О. Сучасні теорії та тенденції розвитку соціальних комунікацій : курс лекцій : у 2-х т. Київ : КНУКіМ, Українська асоціація психолінгвістів, 2016. Т. 1. 214 с.

*Катерина Мартинюк,
Олександр Марковець
кандидат технічних наук*

*Львів
Національний університет
«Львівська політехніка»*

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ БІБЛІОТЕК ЯК ІНФОРМАЦІЙНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ ЦЕНТРІВ

В умовах стрімкого впровадження інноваційних технологій в усі сфери життєдіяльності в сільських бібліотеках відбуваються зміни, пов'язані з підвищенням їхньої ролі в житті місцевих громад.

Сьогодні сільська бібліотека — єдине доступне джерело інформації, місце соціальних комунікацій, де зустрічаються читачі різного віку — діти, молодь, пенсіонери, соціально незахищені категорії, люди з обмеженими фізичними можливостями тощо. Основним завданням залишається задоволення інформаційних потреб сільського жителя.

Пріоритетним завданням сучасної сільської бібліотеки є формування інформаційного ресурсу місцевості з метою гарантованого доступу до інформації як на паперових, так і електронних носіях. Адже сільська бібліотека в умовах віддаленості від великих інформаційних центрів є єдиною установою, що надає інформаційні послуги, безплатно забезпечуючи інформацією всі верстви населення.

Надзвичайно серйозною проблемою в суспільстві є те, що місто і село розвиваються по-різному. Якщо в містах відчутні зміни соціального, економічного характеру, то в селі вони відбуваються набагато повільніше.

Сільська бібліотека як соціокультурний феномен анітрохи не менш значуща, ніж навіть найбільша наукова бібліотека. Не лише кількість сільських книгозбірень та їхнє розміщення по всій країні повинні робити ці заклади помітними, привабливими для громадян, які там проживають, а, перш за все, актуальність їхньої діяльності.

Особливістю сучасного розвитку сільської бібліотеки є те, що вона дедалі більше включається в процес соціального захисту і соціальної реабілітації населення, посилення уваги до індивідуальних потреб конкретної особистості, які

пов'язані з повсякденним життям. Зміст сільських соціально-побутових потреб визначають різні види життєдіяльності: економіка присадибного господарства, сім'я, побут. Усе це породжує ряд проблем, особливо в перехідних умовах невідповідності, у вирішенні яких бібліотека здатна надати безпосередню допомогу.

На сьогодні, кількість бібліотек у сільській місцевості, що мають комп'ютери, збільшується. Із наявності доступу до інтернету сільська бібліотека впровадить інтернет-послуги. Зокрема, це — навчає роботі в мережі, пошуку інформації в інтернеті. Інноваційними формами в обслуговуванні стають інтернет-екскурсії, віртуальні подорожі, інтернет-уроки, інформаційні семінари для спеціалістів. Впровадження в діяльність сільських бібліотек інформаційних технологій, нових, цікавих, сучасних форм та напрямків роботи значно підвищує авторитет і затребуваність закладів громадою, що позначається на зростанні кількості відвідувань.

Також, необхідно налагодити в сільських бібліотеках звіти про роботу перед місцевими жителями, більш яскраво і впевнено представляти інформацію про свої послуги на сторінках місцевих газет, по телебаченню, через рекламні матеріали.

Бібліотека стає успішною, коли вона починає працювати по-новому, формуючи навколо себе соціально-культурний простір і будуючи взаємини з користувачами на основі аналізу та передбачення їхніх потреб. Для цього необхідна актуалізація бібліотечних фондів, створення системи безперервної освіти бібліотекарів, підтримки сільських бібліотек методичними центрами різного рівня.

Отже, тільки об'єднання спільних зусиль держави, органів місцевого самоврядування, територіальних громад, спонсорських організацій та працівників бібліотечних закладів зробить можливим створення нової бібліотеки, яка відповідає міжнародному модельному стандарту діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Несін В. П. Бібліотечно-інформаційне забезпечення професійної діяльності користувачів сільської бібліотеки. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2013. № 2. С. 58–61
2. Панчишин Н., Марковець О. Формування електронних інформаційних ресурсів сільських бібліотек: сучасні тенденції, проблеми та перспективи. *Інформація, комунікація, суспільство: матеріали 6 Міжнародної наукової конференції ICS-2017*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. С. 329–330.
3. Цуріна І. На порядку денному — сільська бібліотека. *Бібліотечна планета*. 2010. № 4. С. 36–38
4. Сидоренко Л. Сільська бібліотека: нові можливості розвитку. *Бібліотечний форум України*. 2007. № 2. С. 27–29.

Микола Олійник

кандидат історичних наук

Львів

Українська академія друкарства

РИМСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ДИПЛОМ ЯК ІСТОРИЧНИЙ ДОКУМЕНТ

Однією з особливостей сучасної історичної науки є її занурення з рамок однієї академічної науки в міждисциплінарний простір, оскільки дослідницька проблематика не може бути обмежена і реалізована лише в рамках однієї дисципліни [1, с. 13]. Не є винятком і такий тип історичного документа як римський військовий диплом. Так, його вивчення, наприклад, вимагає «перетікання» з джерелознавства до таких спеціальних історичних дисциплін як епіграфіка, хронологія і текстологія або з історичного документознавства чи з археології до військової чи соціальної історії. Що ж розуміють під самим поняттям «історичний документ»? Насамперед, це джерело, що оцінює і констатує історичний факт, містить інформацію про людину, описує подію, розкриває її суть та ставить питання про авторство документа. Воно також може служити первинним джерелом. Спробуємо розібратись чи підходять військові дипломи під ці визначення?

Латинське слово *diploma* походить від грецького *δίπλωμα*, що означає «подвійно складений», тобто фактично — «рукопис на складеному вдвоє сувої». Цей термін почали застосовувати у Римі для опису офіційного, запечатаного листа, написаного магістратом або приватною особою з юридичними повноваженнями. Згідно з указом, виданим сенатом, про який згадує історик Світоній, дипломи отримували юридичну силу тільки тоді, коли були тричі прошиті шнурком, а потім запечатані (Suet. Nero. 17). Серед складових, які робили його офіційним, була наявність у ньому імені посадової особи, яка його видавала, наприклад імператора, дати та імена свідків — обов'язково громадян Риму [8]. Наявність печаток підтверджувала, що *diploma* є вірною, завірною копією — *epistula missoria* (лат. «лист відправнику») оригінального юридичного документу (*Lex data*) [3, с. 339]. Отже, диплом від самого початку був юридичними документами і найкращим доказом цього є їхнє оформлення у вигляді подвійного

аркуша. Також варто пам'ятати, що це були завірені копії імператорських конституцій (*constitutiones imperatorem de civitate et conubio veteranorum*), надані правителем привілеї шляхом специфічного документування, проте саме визначення «римський військовий диплом» (*diplomata militaria*) є сучасним тлумаченням цього документу [7, с. 31, 54]. Перший відомий нам *diploma* датовано 52 року н. е., а остаточно їх видача припиняється після 311 року.

Римський військовий диплом — це дві прямокутні бронзові таблички, розміри яких могли коливатися від 10 до 12 см в ширину і від 16 до 21 см в довжину, залежно від періоду. Він складався з двох прикладених одна до одної і з'єднаних металевими кільцями, запечатаних бронзових табличок, на яких двічі було нанесено той самий напис. Таблички з'єднували одна з одною дротом або шнурком, пропущеним через пару симетричних отворів в центрі. Місце з'єднання запечатували сімома печатками, які захищала металева палітурка, складена з трьох бляшок.

Надписи на обох поверхнях *tabella I* збігалися, проте напрямок тексту на внутрішній стороні був перпендикулярним його напрямку на зовнішній стороні. Текст, що опинився всередині диплома, зрозуміло, був недоступним для читання. Таке подвійне нанесення тексту імператорського указу на диплом було необхідним для виключення можливості підробки. На другій табличці (*tabella II*) із зовнішнього боку гравірували імена семи свідків. Щодо свідків, то до 73–74 років це були товариші того, хто отримував пільги. Потім, починаючи з цього часу, — службовці адміністрації, які залучалися до цієї процедури у довільному порядку, а після 133–138 років — за старшістю [3, с. 340]. В документі не лише перелічено військові підрозділи, яких стосувався цей документ, та вказано їх командувач, а й згадано поіменно всіх ветеранів, які звільнялися у відставку. Видавали дипломи воюючим, які служили у допоміжних підрозділах римської армії, а також у міських когортах, преторіанській гвардії, кінній гвардії тілоохоронців імператора (*equites singulares Augusti*) та флоті і дослужилися до почесної відставки (*honesta missio*) [2, с. 197–198]. Дипломи свідчили і підтверджували вислугу років у війську та надані права і привілеї — *conubium et civitas Romana*, тобто дароване римське громадянство та право на шлюб [3, с. 116; 6, с. 75].

Слід звернути увагу на нерівномірність виявлення військових дипломів на територіях, які раніше входили до складу Римської імперії. Найбільше знахідок цих документів зафіксовано на теренах колишніх прикордонних провінцій — *Moesia Inferior*, *Moesia Superior*, *Dacia*, *Pannonia Inferior*, *Pannonia Superior*, *Raetia*, *Mauretania Tingitana* та *Britannia* [4, с. 55; 7, с. 171; 9]. Цікавою є проблема знахідок дипломів на території Європейського Барбарікуму, зокрема за межами Римської імперії, де їх знаходять лише на території України та Молдови. Один з

феноменів цих знахідок полягає в тому, що досі легіонерські дипломи в такій кількості за межами римського лімесу в Європі не траплялися. Донедавна було зафіксовано лише два випадки знахідок римських військових дипломів, а саме у Північному Причорномор'ї, де перебували римські військові підрозділи [4, с. 174]. Ми вже зазначали, що Рим був зацікавлений у розміщенні своїх гарнізонів на варварській території, особливо його цікавили водні артерії Дністра, Бугу і Дніпра. І тут була задіяна не тільки військово-політична складова, а й торговельно-економічна [5, с. 58]. Та основним завданням цих військових контингентів був захист території союзних міст — Тіри, Ольвії та Херсонесу. Протягом останнього десятиліття, завдяки широкому використанню металошукачів, історія знахідок цих документів отримує своє продовження за межами античних центрів Північного Причорномор'я, з якими традиційно пов'язують римську військову присутність. Було вже знайдено близько 23 фрагментів дипломів різного стану збереженості. Більшу частину з них виявлено в коридорі басейнів Середнього Дністра, Південного Бугу та їхніх приток. Враховуючи кількість знахідок і місць їх локалізації, українські вчені відкидають твердження про випадковість потрапляння дипломів до Південно-Східної Європи, зокрема як військових трофеїв або лому кольорових металів. Зрозуміло, що на сьогоднішній день все це ставить більше запитань ніж дає зрозумілих і переконливих відповідей і вимагає подальших досліджень із залученням в науковий обіг нових джерел — як письмових, так і речових. Створюється підґрунтя для переосмислення наявної джерелознавчої бази, воно дає підстави для внесення певних коректив у сутність розуміння політичних, економічних, етнокультурних контактів імперії і Східноєвропейського Барбарікуму [4, с. 174–175].

Діплота був не тільки демонстрацією зв'язку власника, який значну частину свого життя провів у походах та на полях битв, а й показував особливий зв'язок між імператором і простим солдатом, адже документ походив особисто від імператора, який надавав *beneficium*, та доставлявся з Риму. Тепер ветеран міг підтвердити свій вищий статус, своє становище завдяки указу правителя та демонструвати свою приналежність до общини Риму. Власне, це й була інтеграційна політика держави, яка знаходила у цих документах своє конкретне втілення [7, с. 55].

Військові дипломи та їх власники сприяли поширенню римської культури далеко за межі Імперії, наприклад, на терени деяких українських земель, які граничили з римськими провінціями. Вони дають змогу ширше окреслити політичну, військову, економічну та культурну історію не лише Римської імперії, а й сусідніх земель, в першу чергу Європейського Барбарікуму, який охоплював й українські землі. Вивчаючи місця знахідок цих документів, можна відслідкувати

основні напрямки політичної експансії та військової колонізації Римської імперії, їх інтенсивність, деталізувати процеси романізації населення завойованих і приєднаних територій. Ми можемо глибше досягнути рівень взаємостосунків і взаємовпливів Риму та його сусідів [4, с. 170]. Вони також є унікальними джерелами для вивчення римського військового права та історії римського діловодства, основними епіграфічними джерелами у вивченні історії римського війська періоду Принципату.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бездрабко В. В. Історичне документознавство в Україні: сучасний стан і перспективи. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2017. № 4. С. 4–23.
2. Иванчик А., Крапивина В. В. Римский военный диплом из Ольвии. *Херсонесский сборник*. Севастополь, 2004. Вып. XIV. С. 197–210.
3. Ле Бозк Я. Римская армия эпохи Ранней Империи. Москва: РОССПЭН, 2001. 400 с.
4. Надвірняк О. В., Погорілець О. Г., Надвірняк О. О. Римські військові дипломи на території Південно-Східної Європи. *Черняхівська культура: до 85-річчя від дня народження І. С. Винокура*. Київ, 2016. С. 170–205.
5. Олійник М. Присутність римлян на території Ольвійської держави у I–II ст. н. е. в контексті військової політики доби Принципату. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти: зб. наук. пр.* Київ, 2018. Вип. 2. С. 55–66.
6. Петrenchко О. Суспільно-політичний розвиток Римської Імперії в I — на поч. III ст. н. е.: від «відновленої» Республіки до сенатської монархії: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 396 с.
7. Эк В. Император как глава войска. Военные дипломы и императорское управление. *Вестник древней истории*. 2004. № 3. С. 28–57.
8. Lenderling J. Diploma. Livius.org. Articles on ancient history. URL: <https://www.livius.org/articles/objects/diploma/> (дата звернення: 22.10.2019).
9. Pangerl A. Introduction To Roman Military Diplomas. Part 1. In: Roman Military Diploma On-Line. URL: <http://www.romancoins.info/MilitaryDiploma1a.html> (дата звернення: 22.10.2019).

Михайло Пасічник
доктор історичних наук

Львів
Українська академія друкарства

ДО ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКОГО ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА

Ділова документація, як і інші писемні пам'ятки, була складена церковнослов'янською мовою, що мала значний масив українських слів.

На західноукраїнських землях актові книги з'явилися у другій половині XIV столітті (у Чехії та Польщі — у XIII столітті). Велика кількість актових книг відклалася внаслідок діяльності гродських (від «грод» — фортеця) і земських судів. З 1564 року у Литовському князівстві, до складу якого входили землі Правобережної України, була проведена судова реформа, за якою територія князівства була поділена на повіти. У кожному повіті функціонували три судові установи: гродський, або адміністративний, земський і підкоморський суди. Спочатку суди мали чітко визначене коло своєї діяльності. Земський суд розглядав переважно цивільні справи шляхти. Його канцелярія мала право вечкості, тобто право надання юридичної сили різним документам (умовам, контрактом, тестаментом та ін.). Суд розглядав також кримінальні справи. Підкоморські суди займалися вирішенням межових суперечок землевласників. Поступово відбувалось змішування функцій гродських і земських судів [4].

Порядок ведення актових книг, їх різновиди. Подвійна система ведення актових книг. Свою подальшу реорганізацію і розвиток актове діловодство в судах дістало за Статутом 1566 року. За ним передбачалося ведення всіх документів «словы русскими». Однак документи могли заноситись до актових книг тією мовою, якою були написані. В основному змісті документів простежується прагнення додержуватись канцелярської мови, хоч часто трапляються елементи живої розмовної мови, характерної для представників тодішнього феодального суспільства.

Справочинство в Запорозькій Січі вели генеральний писар та генеральний і полкові судді. Кожний полк поділявся на сотні з осередками в невеличких містечках, розташованих на полковій території [5]. Цивільна і військова влада над

усіма козаками певної території належала козацьким старшинам, які й розбирали безпосередньо справи своїх підлеглих та вели діловодство.

На початку XVII століття у Києво-Печерській Лаврі було опубліковано близько 30 книг, що перевищило загальну кількість усіх книжок, надрукованих в Україні того часу. Автор наймонументальнішого твору української історичної прози XVII століття — першого систематичного викладу історії української козацької держави — канцелярист генеральної військової канцелярії Самійло Величко («Літопис подій»).

Наприкінці XV — на початку XVI століття склалася система наказів — центральних органів державного правління. Коли Україна в 1654 році увійшла до складу Росії, при Посольському наказі спочатку було створено канцелярію з малоросійських справ, а у 1663 році — Малоросійський наказ.

Усього наказів було близько 89, кожний із них налічував від 3 до 400 «наказних людей». Наказ очолював суддя, який керував дяками. Дяки з простих писарів ставали начальниками наказових канцелярій і займались усіма повсякденними справами та діловодством [9]. У своєму розпорядженні вони мали «письмові голови» різних рангів, піддячих (старших, середньої руки та молодших), писарів, переписувачів, були також перекладачі, охоронці, пристапи.

Канцелярії функціонували при кожному державному, духовному чи громадському закладі.

Вперше слово «діло» (справа) зафіксовано в документах 1584 року. На кожному документі, що надходив до наказу, ставили дату оформлення. Дяк у разі необхідності робив відмітку «виписати», тобто навести довідку. Справу готували до доповіді й обговорювали, після чого виносився «присуд» і робилося розпорядження про підготовку листа-відповіді.

Проект документа складали за вказівкою дяка старші піддячі. Старший піддячий цей проект «чорнив», тобто редагував, роблячи позначки в тексті, на полях чи на звороті аркуша.

Виправлений документ молодший піддячий переписував заново — «білив». Переписаний документ старший піддячий «справляв», тобто звіряв із чернеткою і візував: ставив підпис на звороті в нижній правій частині аркуша, стверджуючи правильність написаного. Звірений документ підписувався дяком із метою запобігання підробці розтягнуто по всій його ширині. Писали на вузьких (15–17 см) смужечках паперу, які в разі необхідності склеювали, а зворотній бік залишали чистим. До першого документа «вклеювали» послідовно інші, і довгу паперові смужку згортали в стовпець, довжина якого іноді сягала сотень метрів, а тому при користуванні він псувався. Наприклад, довжина стовпця Соборного уложенія (1649) вмішувала тогочасне законодавство і була довжиною 309 метрів. Смужки

при читанні тягнулись долом; звідси й народилось поняття, що означає сьогодні невчасне вирішення того чи іншого питання — тяганина (зволікання).

Діловодство в установах до XVIII століття велося за канцелярською традицією і законодавством не регулювалось. Застарілу систему наказів у 1717–1718 роках змінили 12 колегій, кожна з яких відала певною галуззю чи сферою управління і підпорядковувалася Сенату. Згодом 13-ю колегією став Синод, що відав церковними справами [7]. У 1720 році у документі «Генеральний регламент» закладались засади організації діловодства в державних установах. У «Генеральному регламенті» було визначено права, обов'язки, режим роботи державних службовців, таких, як реєстратори, архіваріуси, копіювальники, писці. Найважливіші документи складав секретар. Частина документів писали за «генеральним формуляром», тобто за обов'язковими формами. Найважливіші справи розглядались на засіданнях колегії — «у присутності».

«Табель о рангах» у 1772 році поклав початок системі чинів, звань і титулів державних службовців, які обов'язково застосовувались у справочинстві до революції 1917 року. У цей період було запроваджено сучасну практику офіційного адресування.

7 листопада 1775 року вийшов документ, що стосувався питань документування діяльності установ, — «Учреждения для управления губерний». Визначалась ієрархія не лише установ, а й документів. Вищі установи давали вказівки; підпорядковані — писали «доноси» про їх виконання. Весь процес проходження як вхідних, так і вихідних документів реєструвався в журналах, книгах або реєстрах [7]. На вхідних документах у верхньому правому кутку позначали дату надходження та номер за реєстром.

Для полегшення пошуку документів до реєстрів складали алфавіти установ та осіб, які мали до них якесь відношення. Про свою роботу установи складали звіти, а про кількість і склад прослуханих справ — термінові зведення. Таким чином, у XVIII столітті були вироблені засади організації обліку, проходження та зберігання документів. Тоді ж з'явилась назва «архів».

Законодавчі та розпорядчі акти державної влади оформляли указами, регламентами, інструкціями, протоколами. Виникло безліч форм листування: листи, реляції, доноси, повідомлення, вимоги.

Для деяких документів, таких, як дипломи, патенти, були створені генеральні формуляри — зразки, за якими вони оформлялись.

Одним із найпопулярніших і найважливіших творів у XVIII столітті вважається літопис гадяцького полкового судді Григорія Граб'янки [9].

Керівники структурних підрозділів мали право одержувати і підписувати відповідні документи. Зверху надходили такі документи: від царя — маніфести, височайші Укази, повеління та рескрипти, від Сенату та інших центральних

органів — вказівки, приписи та розпорядження, міністри і керівники підрозділів надсилали циркуляри, запити та накази. До вищих установ надходили «всеподданейшие прошения», доклади, скарги.

У 1812 році було затверджено вісім міністерств. Унаслідок цього утворився прошарок бюрократів-чиновників, які цілком залежали від милості царя.

Постанова «Загальна установа міністерств» передбачала єдність форми складання документів за наведеними зразками.

Ділові папери складного змісту мали три частини:

- вступ із викладом змісту справи;
- обґрунтування з посиланням на чинне законодавство чи нормативні акти;
- «соображения и заключения» з клопотаннями або проханнями.

Порядок проходження документів інстанціями суворо регламентувався законом. У кожній інстанції вхідні та вихідні документи реєстрували в журналах, які складались із трьох частин: для реєстрації документів верховної влади; для поточних «звичайних паперів»; для таємних надходжень.

Великий внесок у справу уніфікації документів зробив видатний діяч кінця XIX — початку XX століття Михайло Сперанський. Виникла практика створення різноманітних «письмовників» — збірок, які вмещували зразки всіх видів документів (розпорядження, рішення, реляції, вказівки, накази, ділові листи). Достатньо було знайти в письмовнику відповідний зразок та, зробивши заміну прізвища, дати й адреси, переписати наведений документ, щоб скласти новий [6].

Тимчасовий уряд не встиг внести істотних змін у практику підготовки документів. Лише 15 березня 1917 року він прийняв постанову «Про вдосконалення форм офіційних відносин та паперів», якою відмінив «титuluвання та заключні формули ділових листів».

У XIX–XX століттях істотно зростає кількість друкованих і рукописних документів. Відбувається процес подальшої диференціації та спеціалізації життя, внаслідок чого зростає потреба в класифікуванні документів.

В Україні після ліквідації УНР сформувалась і утвердилась радянська форма державності. Рада народних комісарів уже 2 березня 1918 року прийняла постанову «Про форму бланків державних установ», якою встановила новий єдиний формуляр ділового документа. Перша Московська ініціативна конференція з нормалізації техніки управління (вересень 1922 року) розглянула питання про стандартизацію документів [8].

У 1923–1926 роках розробки в галузі теоретичного справочинства здійснював спеціально створений Державний інститут техніки управління. Найбільшим досягненням діяльності вчених та практиків 20-х років XX століття вважається розроблення ними правил організації архівної частини справочинства в установах різних типів і проекту «Загальних правил документації і документообігу» (1931).

Але після ліквідації цього інституту вагомих спроб створення науково-методичної бази справочництва в радянських установах не було аж до 1970-х років [6]. До 1930-х років залишилися нерозв'язаними питання організації справочництва в установах, були відсутні уніфікація оформлення документів, регламентація їх реєстрації, переліки справ із зазначенням термінів зберігання.

Ці обставини спричинили введення Костянтином Мітяєвим у програмі курсу «Теорія і практика архівної справи» (1944 р.), що читався в Московському державному історико-архівному інституті (МДІАІ), розділу «Загальне документознавство», а потім включення його в навчальний посібник. Пізніше він вважав, що стимулом розвитку документознавства стала розпочата з 1960 року підготовка МДІАІ організаторів державного справочництва, яким з 1963 року читався курс «Загальне документознавство». Актуалізацію документознавства Костянтин Мітяєв пов'язував також із розробленням та реалізацією з 1965 року Єдиної державної системи справочництва. Найбільше значення для формування документознавства як наукової дисципліни мали його публікації у 1964 році в журналі «Вопросы архивоведения» [7].

У 1963 році прийнято Постанову Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо покращення архівної справи в СРСР», яка ввела в дію загальні правила постановки документальної частини діловодства та роботи архівів згідно із завданням уряду. У 1969–1970 роках було розроблено і затверджено серію загальносоюзних стандартів управлінської документації.

З 1972 року в СРСР почали діяти єдині правила підготовки й оформлення організаційно-розпорядчих документів і єдині правила роботи з документами. Постановою від 4 вересня 1973 року державний комітет СРСР з науки та техніки ввів у дію основні положення Єдиної державної системи діловодства. У 1975 році було прийнято ГОСТ 6.15.1-75 «Унифицированные системы документации. Система организационно-распорядительной документации. Основные положения». Загальне науково-методичне керівництво уніфікацією та стандартизацією документів, розроблення відповідних уніфікованих систем документації (УСД) і уніфікованих форм документів покладалися на Держстандарт. Останнім із цієї низки стандартів став ГОСТ 6.38-90.

На початок 1984 року було розроблено і затверджено 16 УСД загальносоюзного значення, 27 державних стандартів на УСД та 26 загальносоюзних класифікаторів техніко-економічної інформації. Всього було уніфіковано понад 4,5 тис. форм документів [3].

У 1984–1986 роках сформувалась цілісна система документаційного забезпечення управління. З часом удосконалювалось матеріально-технічне, організаційне забезпечення діловодства. На зміну друкарським машинкам прийшла комп'ютерна техніка, що потребувало й нових підходів. Однією з останніх

розробок у цій сфері за радянських часів стала «Единая государственная система документационного обеспечения управления».

Центральна Рада та її уряд — Генеральний секретаріат залишили значну документальну спадщину, яка налічує 49 фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Серед цих документів найбільшу вагу мають Універсали Центральної Ради.

29 квітня 1918 року в Україні в результаті державного перевороту було встановлено гетьманат Павла Скоропадського під назвою Українська держава. У листопаді 1918 року Павло Скоропадський склав свої повноваження.

У жовтні 1918 року внаслідок розвалу Австро-Угорської монархії до влади в Галичині прийшла Українська Національна Рада. Утворилась Західноукраїнська Народна Республіка. В Україні нову владу очолила Директорія УНР, яка рішенням Трудового конгресу 22 січня 1919 року проголосила акт соборності тобто об'єднання УНР із Західноукраїнською Народною Республікою. Однак боротьба українського народу за свою державність закінчилась поразкою. Наприкінці 1920 року в Україні було встановлено радянську владу.

У період з 1925 по 1933 рік здійснювалась українізація: організовувалось обов'язкове вивчення української мови, українізувались різні царини громадського і державного життя. Всі урядовці мусили проходити іспити з практичного знання мови під загрозою втрати роботи.

У 1925 році українська мова була офіційно введена в діловодство. Усе ділове урядове листування стало вестися лише українською мовою [4].

У січні 1933 року секретарем ЦК КП(б)У став Павло Постишев, який розпочав боротьбу з проявами так званого українського буржуазного націоналізму. У державному і громадському житті відновилася практика русифікації, що призвело до ліквідації всіх здобутків українського відродження.

Висловлюючи волю й прагнення українського народу, Верховна Рада України 16 липня 1990 року прийняла Декларацію про державний суверенітет України. Після спроби державного перевороту в Росії 19 серпня 1991 року Верховна Рада 24 серпня 1991 року проголосила незалежність України та створення самостійної української держави — України [4].

У статті 10 Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 року, зазначено: «Державною мовою в Україні є українська мова». Найсуттєвішим моментом втілення в життя Закону України про мови став саме перехід діловодства на державну мову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний класифікатор управлінської документації. ДК 010-98. Київ : Держстандарт України, 1999. 50 с. URL: www.legal.com.ua/document/kodeks/ (дата звернення: 20.11.1019).

2. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять: ДСТУ 2732 :2004. Київ : Держстандарт України, 2005. 31 с.
3. Бездрабко В. В. Управлінське документознавство. Київ, 2006. 174 с.
4. Бездрабко В. В. Управлінське документознавство : навч. посіб. Київ : Четверта хвиля, 2006. 207 с.
5. Загорецька О. М. Службові документи сучасної організації : довідник. Київ : МедіаПро, 2005. 120 с.
6. Кислюк К. В. Спеціальне документознавство. Київ : Кондор, 2011. 192 с.
7. Кулешов С. Г. З історії організації наукових досліджень процесів діловодства в Україні у 1920–1930-х роках. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2004. Т. 1. С. 164–167. URL: http://www.archives.gov.ua/Publicat/Studii/Studii_2004.11.php (дата звернення: 21.11.1019)
8. Митяев К. Г. Документоведение, его задачи и перспективы развития. *Вопросы архивоведения : науч.-инф. бюл.* 1964. № 2. С. 27–37.
9. Палеха Ю. Управлінське документування : навч. посіб. : у 2 ч. Ч. 1 : Ведення загальної документації (зі зразками сучасних паперів). Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2001. 327 с.
10. Палеха Ю. До історії організації діловодства в державному апараті українських урядів 1917–1918 рр. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2004. Т. 12. URL: http://www.archives.gov.ua/Publicat/Studii/Studii_2004.12_08.php (дата звернення: 20.11.1019).
11. Швецова-Водка Г. Н. Документоведение как научная дисциплина. URL: http://elib.gpntb.rU/2005/7/ntb_7_8_2005.htm (дата звернення: 21.11.1019).
12. Швецова-Водка Г. М. Структура документознавства та його місце серед суміжних наукових дисциплін. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2004. Т. 12. С. 120–125. URL: http://www.archives.gov.ua/Publicat/Studii/Studii_2004.12_08.php (дата звернення: 21.11.1019).

Михайло Пасічник

доктор історичних наук,

Ігор Огірко

доктор фізико-математичних наук

Львів

Українська академія друкарства

ЛОГІКА ВІДНОСНОСТІ СТОСОВНО ІСТОРИЧНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ У ВІКІПЕДІЯХ

Постановка проблеми. У вікіпедіях з різних мов та інформаційних просторах держав часто мають місце історичні ситуації, коли, наприклад, під час інформаційних воєн одна держава на рівні закону вважає якусь організацію терористичною, а інша — ні; коли воюючі сторони взаємно звинувачують одна друга в агресії, вважаючи себе миротворцем; коли одну й ту ж особу одна держава вважає героєм, а інша — злочинцем (терористом) тощо [1–8,12]. Схожі ситуації в історії та мистецтві, і вікіпедіям з різних мов коли одні й ті ж твори мистецтва критики оцінюють діаметрально протилежними оцінками. Аналогічний приклад можна подати й щодо опису якоїсь ідентичної події [1–15], істинність якої змінюється залежно від її місця (просторових та історичних координат).

У всіх цих ситуаціях виникає питання щодо істинності тверджень у вікіпедіях, які описують ці ситуації.

З урахуванням сказаного, проблема, яка буде досліджуватися в цій статті, — це проблема істинності тверджень у повідомленнях мас-медіа і вікіпедіях з різних мов (з позиції логіки).

Відповідно до визначеної проблеми, *об'єктом* у нашому дослідженні будуть твердження у вікіпедіях різних мов, а *предметом* — істинність цих тверджень у різних логічних можливих світах.

Мета дослідження. З урахуванням сказаного, перед дослідженням була поставлена мета розробити логічну теорію, яка давала б мас-медійним теоріям і вікіпедіям [10–20] з різних мов змогу при визначенні істинності враховувати «контекст» події, описаної у твердженні. Такий «контекст» (або: парадигма) є змінним і впливає на істинність твердження, тобто, кажучи іншими словами,

істинність твердження залежить від цього «контексту». Таку теорію, яка враховує контекст твердження, називатимемо далі логікою відносності.

Для досягнення вказаної мети перед дослідженням було поставлено такі завдання:

- проаналізувати «контексти» в різних вікіпедіях та логічних можливих світах, які щодо істинності історичних подій викликають неоднозначності;
- запропонувати формальний апарат (аксіоми, закони), який давав би змогу описувати вказані історичні неоднозначності, враховуючи при цьому незаперечність критеріїв істини та, відповідно, існування як істинних, так і хибних тверджень;
- проінтерпретувати запропонований формальний апарат на прикладах різних вікіпедій різних мов та історичних ситуацій у логічних можливих;
- зіставити отриманий формальний історичний апарат з іншими чинними логічними теоріями;
- визначити способи й можливість використання запропонованого формального апарату в мас-медіа та вікіпедіях різних мов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наш час у науці постульованими є поняття абсолютної та відносної істини. Зв'язок між ними реалізується в такий спосіб: абсолютну істину трактують як «недосяжний» ідеал, а відносну істину — як значення істинності твердження на певних етапах розвитку науки. При цьому ця відносна істина в часі все ближче й ближче наближається до ідеалу, або, кажучи іншими словами, ймовірність істинності такого твердження зростає. Проте логічного апарату, який реалізував би цей філософський постулат, зокрема відносність історичної істини у вікіпедіях з різних мов логіка поки що не розробила.

На нашу думку, до проблеми відносності істини частковий історичний стосунок має так звана ситуативна логіка, про яку свого часу писали К. Поппер [17], Н. Кордж [16] та інші західні дослідники [14–20]. Зокрема Н. Кордж запропонував такі шаблони (схеми) розкриття суті ситуацій:

Суб'єкт А був у ситуації типу С. [Цю ситуацію далі аналізують].

У ситуації типу С належить виконати дію Х. [Тут для дії Х використовують механізм аргументування, зокрема й у формі обґрунтування].

Суб'єкти в ситуації типу С завжди виконують дію Х. [Узагальнюють виконання дії Х в часі й просторі].

Ось чому А зробив Х. [Пояснення дій суб'єкта А].

Ідеї ситуативної логіки свого часу інтерпретував також логік А. А. Зінов'єв [15–16], який запропонував вважати ситуацією непорожню упорядковану множинну сумісних станів предметів. При цьому ситуації різні, якщо різна упорядкованість станів; ситуації несумісні, якщо несумісним є хоча б один їх стан.

Термін ситуативна логіка поміщено також в одне з довідкових видань [16–18]. Деякі цікаві міркування стосовно поняття відносності висловлені також у публікаціях, які охоплюють ділянку, що поєднує історичний досвід та логіку [15–20].

Пошук перелічених вище історичних джерел було проведено: а) в каталозі журналів і продовжуваних видань Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського за ключовими словами *логіка відносності*, *відносна логіка*; б) в каталозі Російської державної бібліотеки (*логика относительности*, *относительная логика*); в) в каталогах Бібліотеки конгресу США й Британській бібліотеці (*logic of relativity*, *relative logic*).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Виходячи з аналізу літератури (див. список), закономірно припустити, що внаслідок існування в історичній філософії понять абсолютної та відносної істини спроби створити апарат логіки відносності у вікіпедіях з різних мов були здавна [15–18]. Проте виявити довершені й вагомні результати таких розробок, як засвідчив пошук літератури, нам не вдалось. Отже, розроблення теорії, а також створення апарату логіки відносності належить до актуальних історичних завдань сучасної логіки.

Звертаємо увагу на те, що, називаючи нашу теорію логікою відносності, ми зовсім не маємо на увазі, що істини начебто не існує або що будь-яку істину можна перетворити на хибу. Обравши таку назву, ми лише акцентуємо увагу на тому, що істинність історичних тверджень у вікіпедіях різних мов, крім них самих, залежить від ще кількох типових перемінних, які всі розуміють, але про які, як правило, не говорять, вважаючи їх очевидними, а тому й не потрібними для врахування. Ми ці очевидні історичні перемінні будемо намагатися лише явно зафіксувати.

Методи дослідження: а) абстрагування — для виокремлення історичних ознак істинності від досліджуваних об'єктів у вікіпедіях, що існують у логічних можливих світах; б) історичний аналіз (традиційний) — для отримання даних з літературних джерел; в) синтез — для укладання теорії та апарату логіки відносності; г) формалізація — для запису речень природної мови у формі тверджень мовою символічної логіки; ґ) історичне моделювання — для створення логічної моделі твердження; д) історико-логічний метод — для перевірки несуперечності запропонованої теорії (внутрішньої та зовнішньої).

Поняття ситуації. Оскільки до проблеми відносності явний історичний стосунок у вікіпедіях різних мов має поняття ситуації (M), дамо цьому поняттю таке означення: ситуація M — це дві обставини (час T і простір L), а також умова (U), які створюють контекст (парадигму) твердження, тобто

$$M = (T, L, U) \quad (1).$$

Параметр часу T може набувати таких значень (оцінок): *завжди, у деяких відрізках часу, у деякій відрізок часу, у деяких точках часу, в деякій точці часу, ніколи.*

Параметр простору L може набувати таких значень (оцінок): *усюди, у деяких фрагментах простору, в деякому фрагменті простору, у деяких точках простору, в деякій точці простору, ніде.*

В якості умови U в логіці відносності можна використовувати твердження різних модальних логік, наприклад акціональної (логіки дії) з предикатом *бажає* (має намір, хоче, планує) тощо. Можливою є й така ситуація, коли якесь історичне твердження є істинним за будь-яких умов, крім обставин.

Загалом, якщо час розглядати як один історичний вимір у вікіпедіях з різних мов, простір — як три виміри, то умову можна розглядати як п'ятий вимір.

Запис тверджень у логіці відносності. Твердження в логіці відносності у вікіпедіях збудуємо на основі тверджень традиційної двозначної логіки з додаванням до нього оператора модальності. За такої будови логіка відносності належатиме до різновиду модальних логік.

Відповідно, мовою логіки предикатів будову модального історичного твердження $D \{D = Q [P (s, o_1, o_2, o_3 \dots o_n)]\}$, що враховує наявність ситуації M , запишемо так:

$$M Q [P (s, o_1, o_2, o_3 \dots o_n)], \quad (2)$$

де M — оператор модальності, що містить опис історичної ситуації $M = (T, L, U)$;

Q — квантор кількості історичних твердження;

P — предикат історичного твердження;

s — суб'єкт історичного твердження;

o_i — об'єкти історичних твердження ($i = 1, 2, 3 \dots n$).

З урахуванням сказаного, історичне твердження вікіпедії (2) можна переписати у повній формі:

$$(T, L, U) Q [P (s, o_1, o_2, o_3 \dots o_n)]. \quad (3)$$

Умова U , представлена як історичне твердження, разом зі самим основним твердженням D , ситуацію якого вона формує, утворює імплікацію:

$$U \rightarrow D, \quad (4)$$

або:

$$U \rightarrow Q [P (s, o_1, o_2, o_3 \dots o_n)], \quad (5)$$

Така історична імплікація відповідно до таблиці істинності логіки висловів у традиційній логіці є хибною лише за тих умов, коли твердження U є істинним, а D — хибним (у всіх інших варіантах така імплікація є істинною).

З розгляду умови *U* випливає, що якщо цілі історичних суб'єктів різняться чи навіть діаметрально протилежні, то для таких суб'єктів історична істинність одних і тих самих інших історичних тверджень може бути так само різною. Це пояснює наявність різних історичних оцінок одних і тих самих тверджень, які використовують в інформаційних просторах держав, що перебувають у стані війни, зокрема й інформаційної [17–20]. Тому в таких ситуаціях з позиції логіки доречно говорити не про історична істинність, а про відносну історичну істинність аналізованих історичних тверджень у вікіпедіях різних мов.

Інтерпретація Вікіпедію [14–20] історичних тверджень різними мовами у логіці відносності.

Приклад 1. Відомо, що в жовтні 1657 було обрано гетьманом України генерального писаря Івана Виговського у досить вузькому колі козацької старшини в Корсуні.

Обставини, за яких відбулося обрання гетьманом І.Виговського досить докладно і яскраво описано у відомому українському літописі Самовидця-Ракушки, який досить добре проаналізував відомий вчений М. Петровський в своїх працях присвячених Руїні. «По похороне старого Хмелницького, либо то еще за живота старій Хмелницькій назначиль гетманом сина своего Юря, але еднакъ нещасливая зайздность албо хтивость уряду тое справила, же з старшини не одинъ того себе зичиль уряду, а не могучи явне с тимъ открытись и того явне доказовати, тое умислили и намовили, яко молодого лети, Хмелницького, жебы от того уряду отмовлялся, здаючи оній. И так, будто учинивши раду, часть козаковъ зобравши в дворъ Хмелницького, а наиболее тихъ людей превратнихъ, а тымъ зичливыхъ, которихъ на тотъ урядъ гетманства прягнули, а в остатку дворъ замкнули, не пуцаючи никого. Где Ю. Хмелниченко, вийшовши з светлицы у тую раду, учиниль подякуванне от родича своего за урядъ гетманства и поклонилься усему войску, и положиль булаву и бунчукъ в той раде и, поклонившись, отойшоль в светлицю. А Виговскій писаръ за писарство подякованне чиниль, а обозній Носачъ корсунскій за урядъ обозництва. И тая булава часъ немалій лежала в той раде. Кожному бы ся хотело узяти тотъ урядъ, але же не позволяеть войско. Пытано по килка кротъ през асауловъ войска: на чомъ бы воля ихъ была, жебы зоставаль на томъ уряде гетманства? Але усе одними голосами кричат, жебы синъ Хмелницького гетманомъ зоставаль, а звлаца з посполитыхъ козаковъ тые голоса призываютъ молодого Хмелницького и просятъ оного, жебы тотъ урядъ справоваль на местцу отцевскомъ, которій отмовляется молодостию летъ своихъ и фрасункомъ смерти родича своего, а до того придаючи, не маючи такого довцепу войско справовати, и жебы Украина зоставати мела в тихости. Дають на тое оному раду войско посполитое, жебы онъ тотъ урядъ гетманства держаль, жебы тая слава была, же Хмелницькій гетманомъ, а справцы войска и порадцы тие жъ, що и при небожчику Хмелницкомъ старомъ зоставали, то есть Виговскій писар, и Носачъ обозній, і Григорій Лесницькій судею, - тые жебы уже справовали, яко оній Хмелницькій перед смертю в опеку того сина своего подалъ. Але они того уряду собе желаючи, отражали молодому Хмелницкому, жеби не брался за тотъ урядъ; що усиловне отпрошивалься, але козацтво не хотело оного от уряду того уволнити, памятаючи на зичливість отческую. И такъ упресли молодого Хмелницького, жебы при нему зоставали булава и бунчукъ, а якъ у войско виходити, жебы з рук и двора Юря Хмелницького тое отбираль (Виговскій), а пришовши з войска, знову тое отдаваль, до рукъ Хмелницького; на що любо ся вымовляль Выговскій усты, але сердцемъ шукаль того способу-якъ бы тое целкомъ опановати, и просиль войска, жебы тое до третего дѣня, то есть до середи, знову козаковъ раду и знову в тотъ же дворъ Хмелницького зобралось козацтво, полковники и сотники, и що могло

увойти черне, - знову о тое гетманство трактовати. Але яко перве сотники з черню постановили, на томъ и стали, жебы зоставали знаки войсковые при Хмелницкомъ молодомъ, и жебы з своихъ рукъ Выговскому давалъ, як у войско виходити маеть, а з войска якъ плвернетъ, жебы знову отдавалъ до рукъ Хмелницкого. Але предся фортель лядскій а лацини превротность нашла деру, которую бы мела влезты в тотъ урядъ гетманства и опановати, - и даль такую рацію полквлникамъ и всему войску на той раде зостаючимъ, яко бы покуру свою показуючи Выговскій козакомъ: просить о позволенье усего войска—як оному на листахъ свой титуль писати при тихъ клейнотахъ? Поневажъ и уневерсалахъ, выданныхъ з войска, подписовати,-и при томъ писме якъ ся подъписовати при печати войсковой? Аже юже оногo советники вынайшли тотъ способъ: дали такую рацію народу посполитому, жебы позволили оному писатися тымъ способомъ: «Ыван Выговскій, на тотъ час гетманъ войска запорожского», а чернь, яко простые люде, позволилися оному у такъ писати. И такъ тая рада скончалася, а Выговскій почаль промышляти о козакахъ: першая, жебы тыхъ, которыхъ былъ розумель незичливыхъ себе, вытратити; другая, жебы оторватися от царского величества, учинити згуду з королемъ полскимъ... Не много тая постанова Выговского з Хмелницкимъ тривала: запомнилъ того скоро Выговскій, же стай Хмелницкій, з неволе оногo от татар вызволивши, такимъ паномъ учинилъ, а не тилко его самого, але и усехъ покерныхъ его збогатилъ,-бо тые прызнаки разъ узявши у молодого Хмелницкого, то есть булаву и бунчукъ, юже оному не отдалъ, але при себе задержалъ, и почаль дракгунею збирати, такъже корогвы полскіе збирати затыгати. / Див.: Петровський М. *Нариси історії України XVII — початку XVIII ст.*— Харків, 1930; його ж: *До історії Руїни // Записки Ніжинського Інституту Народної освіти.*— 1928. Кн. 8; його ж: *До історії державного устрою України XVII віку.* — Харків, 1931.— Кн. XI; Псевдо-діаруш Самійла Зорки // *Записки історико-філологічного відділу.*— Київ, 1928.— Кн. XVII; *Летопись Самовідця. К.,1878. С.481.*

Протягом свого життя І. Виговський мав в Україні багато прихильників, головним чином, вихідців з шляхетського стану, на підтримку яких він спирався після розриву відносин з Московією в 1657 році. Мав Виговський і супротивників, причому не тільки серед промосковських сил, а й серед старшинських, селянських і козацьких мас. Ці люди не щадили його в своїх дописах, не зупиняючись перед наклепами і вигадками. Після смерті І. Виговського в 1664 році його супротивники замовкли, однак відомості про його політичну та державницьку діяльність збереглися аж до теперішнього дня.

Так, класичним прикладом є запис у виданій в 1952 році «Енциклопедії Українознавства» за редакцією В. Кубійовича. Там твердиться, що «...Виговський плекав широкі задуми — добитися, спираючись на Швецію і Польщу, цілковитої незалежності України від Москви».

Для радянського читача, вихованого на зовсім іншому зображенні І. Виговського, перед подальшим викладом його біографії наведемо для порівняння найбільш характерні трактування його постаті в СРСР. Наприклад, у «Радянській енциклопедії історії України» дається характеристика І. Виговському «що він і його одностуді для зміцнення свого класового становища намагалися відірвати Україну від Росії і відновити на Україні польсько-шляхетне панування. Прополь-

ська політика угруповання викликала обурення не лише серед народних мас, але й з боку переважної більшості козацької старшини...».

Основною метою політики гетьмана І. Виговського було сконсолідувати українські землі та встановити сильну автократичну владу під проводом гетьмана як голови Української держави, що від 1654 року знаходилася під протекторатом Москви. До речі, державна форма автономії була звичайним явищем у тодішній Європі, згадати б хоча, що Прусія була під польським, Голландія під іспанським, Ліфляндія під шведським, а балканські народи під турецьким протекторатом.

Рис. 1. Герб Виговських

Рис. 2. Гетьман Іван Виговський

Приклад 2. Свою військову кар'єру Виговський почав «товарищем» в кварцяному війську Речі Посполитої, з якого складався костяк польської армії. В роки правління короля Владислава IV (1632—1648 гг.) Виговський брав участь в боротьбі проти «неприятеля святого Креста Господня», то єсть — турецько-ногайсько-татарської агресії. В 1638 року він став писарем при Яцеке Шемберкові — комісарі Речі Посполитої над Військом Запорозьким (реєстровим) в 1638—1648 гг. Тоді ж Виговський познайомився і ввійшов в тісний контакт з Богданом Хмельницьким — тодішнім генеральним писарем Війська Запорозького. В частині вони зустрічалися в час переговорів на Масловому Ставі (сьогодні с. Маслов Миронівського району). Виговський був вперше ротмістром кварцяного війська і в складі авангарду карателів під командуванням Стефана Потоцького, брав участь в битві на Жітих Водах. В вирішальний момент бою біля князів Байраків (16 травня 1648 г.) він брав участь хоробрі, але потрапив в полон. Тричі він намагався втекти, але безуспішно, і тоді його прив'язали до гармати. Полонного спас Богдан Хмельницький, який викупив його у хана Іслама III Гирея за коня. Тоді Виговський дав гетьману присягу вірно йому служити.

Приклад 3. W czasie powstania Chmielnickiego został w 1648, nad Żółtymi Wodami, wzięty do niewoli tatarskiej. Wykupiony przez Bohdana Chmielnickiego, został pisarzem generalnym wojska zaporoskiego, a następnie kierownikiem kancelarii hetmańskiej. Od 1657 w imieniu małoletniego syna Chmielnickiego Jerzego sprawował rządy na Ukrainie Naddnieprzańskiej. Był zwolennikiem porozumienia z Rzeczpospolitą Obojga Narodów, w 1658 zawarł w imieniu Hetmanatu unię hadziacką. Wcześniej (1 czerwca 1658) pokonał pod

Połtawą oddziały prorosyjskiej opozycji (Martyn Puszkarski, Jakiw Barabasz). W 1659 rozgromił armię rosyjską w bitwie pod Konotopem. Przeciwno postanowieniom unii hadziackiej wybuchło jednak wkrótce (z inspiracji Rosji) powstanie kozackie tzw. czerni, czyli miejscowego chłopstwa ruskiego, które doprowadziło w 1659 do odebrania hetmaństwa Wyhowskiemu. Buławę po nim przejął Jerzy Chmielnicki. Ożeniony z Aleną Stetkiewicz, córką Bohdana Stetkiewicza, senatora Wielkiego Księstwa Litewskiego. W 1660 został wojewodą kijowskim. Walczył pod Lubarem i pod Cudnowem. Oskarżony o knowania z Rosją przez rywalizującego z nim o przywództwo Pawła Teterę, został rozstrzelany przez wojsko koronne. Według Janusza Tazbira odbyło się to bez śledztwa i sądu^[6]. Innego zdania był Eustachy Iwanowski, który napisał: *Roku 1664 w Korsuniu został rozstrzelany Wyhowski, wojewoda Kijowski, nie przez Czarnieckiego, jak sądzą błędnie, ale z wyroku sądu wojennego. Zdaniem Zbigniewa Wójcika Wyhowski skłaniał się coraz wyraźniej ku Tatarom i Turkom, przy pomocy których spodziewał się uwolnić Ukrainę od Polaków i Rosjan. Pułkownik Sebastian Machowski wykonując rozkaz Jana II Kazimierza (7 stycznia 1664), aby „żadnego respektu nie mając i braku osób nie czyniąc, sądzili i dekret [wyrok] swój zaraz do egzekucji skutecznej przywodzili, to przed oczyma mając, że gdyby albo oziębłość jaka w tym była, albo zwłoka zbyteczna nastąpiła, pewnie by ta konjuracja [sprzysiężenie] z tych ludzi domowa wnet, ile w tych tu krajach już nie pierwsza rebellia, sensim urosła”* postąpił tak, że wraz z Teterą zwabili Wyhowskiego do Korsunia. Tutaj obaj żandarmi Rzeczypospolitej zainscenizowali parodię sądu, w wyniku którego Iwan Wyhowski, jeden z twórców unii hadziackiej, człowiek, któremu Rzeczpospolita bardzo dużo zawdzięczała i na którym wiele w swoim czasie zbudować zamierzała, został przez oddział egzekucyjny polski rozstrzelany (16 III). Musimy wyraźnie stwierdzić, że Machowski nie działał tu samowolnie, lecz do takiego rozwiązania sprawy miał całkowite pełnomocnictwo królewskie, działał więc w imieniu najwyższych władz Rzeczypospolitej.

Приклад 4. Паходзіў з радавітай украінскай шляхты. Служыў у польскім войску, у бітве пад Жоўтымі Водамі трапіў у татарскі палон. Вызваліўшыся з палону стаў папличнікам Б. Хмяльніцкага, быў генеральным вайсковым пісарам. Пасля смерці Хмяльніцкага (1657) казацкая старшыня выбрала Выгоўскага гетманам Запарожскага войска. Арыентуючыся на збліжэнне з Польшчай, Выгоўскі разам з ваенным кіраўніцтвам Рэчы Паспалітай рыхтаваў план сумеснай барацьбы супраць маскоўскага войска. Падпісаў Гадзяцкі дагавор 1658, паводле якога Украіна на федэратыўных асновах зноў уваходзіла ў склад Польскага каралеўства. Згодна з умовай пагаднення гетман павінен быў вызваліць ад казакоў усходнюю тэрыторыю ВКЛ. Нейкі час галоўны ўдар па царскіх войсках планавалася нанесці на Беларусі, аднак ваенныя дзеянні амаль адначасова пачаліся і на Украіне і на Беларусі, дзе імі камандаваў папличнік Выгоўскага Іван Нячай. Летам 1659 г. Выгоўскі пры падтрымцы польскага і татарскага войска разграміў пад Канатопам буйныя сілы царскага ваяводы А. Трубяцкага. Але большасць казакоў была незадаволена палітыкай Выгоўскага, супраць яго ўзнік народны рух, які ўзначалілі І. Багун, І. Бяспалы, І. Іскра і інш. Выгоўскі з групай наёмных палякаў уцёк у Польшчу і адмовіўся ад гетманства. Там ён атрымаў тытул сенатара і пасаду кіеўскага ваяводы, аднак у выніку інтрыг гетмана Правабярэжнай Украіны П. Цяцеры быў расстраляны.

Приклад 5. Ivan Vyhovsky studied at the Kyiv Brotherhood Collegium, and excelled in languages (including Church Slavonic, Polish, Latin and Russian, in addition to Ukrainian) and calligraphy. He later was the main financial supporter of the Collegium. In Polish military service, he was captured by Khmelnytsky's rebel Cossack forces at the Battle of Zhovti Vody in May 1648, he was freed on account of his education and experience and rose to become secretary-general or chancellor (*heneralny pysar*) of the Cossacks and one of Khmelnytsky's closest advisors. Elected hetman upon the death of Khmelnytsky, Vyhovsky sought to find a

counterbalance to the pervasive Russian influence present in Ukraine after the 1654 Treaty of Pereyaslav. While the Cossack elite and the ecclesiastical authorities supported this pro-Polish orientation, the masses and the Cossack rank-and-file remained deeply suspicious and resentful of the Poles, by whom they had long been forced into serfdom. As a result, some Cossacks, led by Iakiv Barabash, put forward an alternative candidate for the hetmancy in Martyn Pushkar, the colonel of the Poltava regiment of Cossacks. The rebellion against the hetman grew, and came to a head when Vyhovsky's forces clashed with the pro-Russian Cossacks in June 1658. Vyhovsky's forces prevailed, killing Pushkar and forcing Barabash to flee (he would later be captured and executed). However, it had clearly been a fratricidal conflict, resulting in some 50,000 deaths. Polish–Lithuanian–Ruthenian Commonwealth or Commonwealth of Three Nations (1658). Following his consolidation of power within Ukraine, Vyhovsky attempted to reach an acceptable agreement with the Poles. Encouraged by his aristocratic friend Yuri Nemyrych, Vyhovsky entered negotiations with the Polish government, which resulted in the Treaty of Hadiach, signed on September 16, 1658. Under the conditions of the treaty, Ukraine as the Grand Duchy of Ruthenia, would become a third and autonomous component of the Polish-Lithuanian Commonwealth, under the ultimate sovereignty of the King of Poland, but with its own military, courts, and treasury. Additionally, adherents of the Orthodox faith were to receive equal consideration as Catholics. As such, the treaty as signed would have assured the Cossacks of autonomy and dignity to an extent they had not known for centuries. However, the Treaty of Hadiach was never implemented. Following its signing, a massive Russian army (according to some sources up to 150,000 soldiers; about 100,000 of them were occupied by the siege of Konotop, the rest were massacred by Tatars when trying to follow after Vyhovsky's cossacks, resulting in 20 000-30 000 lost among the Russians) led by the Muscovy boyar Aleksei Trubetskoi crossed into Ukraine. In response, Vyhovsky led 60,000 Cossacks against the Russians alongside his Polish and 40,000 Tatar allies. Near Konotop, the Russians were soundly defeated. However, Vyhovsky was not able to capitalize on this victory, as the Russian garrisons in several Cossack towns continued to hold out and his Tatar allies were forced to return to the Crimea when it was attacked by independent Cossacks. Furthermore, pro-Russia unrest led by Ivan Bohun broke out again amongst the Cossacks. In 1659, faced with a second rebellion against his rule and unable to master the dangerous and chaotic forces vying for power in Ukraine, Vyhovsky surrendered the office of hetman and retired to Poland. In 1660, he was appointed Voivode of Kiev, a position he kept until his death in 1664. Kiev itself was held by the Russian troops in this period, after voivodes Vasily Sheremetev and Yuri Baryatinsky managed to repel two Vyhovsky's and one Polish assault on the city. Unfortunately for Vyhovsky, his service on behalf of the Polish-Lithuanian Commonwealth and his willing surrender of power did not protect him, and in 1664, another Cossack hetman, Pavlo Teteria, seeing in Vyhovsky a potential rival, accused him of treason and betrayal (reconciliation with Russia and Russian followers amongst the Cossacks) before the Polish authorities. Consequently, Vyhovsky was charged with treason, arrested and executed without trial by the Polish commander colonel Sebastian Machowski, making him another victim of the fratricidal power struggles that devastated Ukrainian territory in the latter half of the 17th century.

Висновки. 1. Логіка відносності є розширенням традиційної двозначної логіки. Вона не заперечує і не відкидає жодних напрацювань традиційної логіки у вікіпедіях різних мов.

2. Оскільки істинність історичних тверджень залежить від ситуацій (тобто історичного контексту у вікіпедіях, чи парадигми), в яких їх розглядають, то в

якості параметрів ситуації доцільно використовувати час, простір й умову, які так само мають форму історичних тверджень.

3. Логіку відносності доцільно застосовувати у вікіпедіях різних мов в тих історичних сферах життя суспільства, де вимушено доводиться враховувати переміщення твердження в часі, просторі й середовищі умов. До таких сфер належить інформаційний простір держави.

4. З позиції логіки відносності, якщо цілі історичних суб'єктів у вікіпедіях з різних мов різняться чи навіть діаметрально протилежні, то для таких суб'єктів істинність частини одних і тих самих інших тверджень так само може бути протилежною. Тому в таких ситуаціях з позиції логіки доречно говорити не про історичну істинність, а про відносну історичну істинність аналізованих тверджень.

5. Логіка відносності є логічним історичним апаратом у вікіпедіях, який пояснює різні істинності одних і тих самих історичних тверджень у мас-медіа, а тому її доречно використовувати для історичних пояснень та інтерпретацій у мас-медіа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пасічник М. Гетьман України Іван Виговський : монографія. Львів : Юридичний університет, 2006. 340 с.
2. Горобець В. М. Україна: від козацької реформи Баторія до здобуття Сагайдачним Кафи. 1578–1616. Київ : Кріон, 2010. 192 с
3. Мищик Ю. Нові дані до біографії Петра Конашевича (Сагайдачного). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 1998. № 5. С. 412–420.
4. Нагельський М. Петро Конашевич-Сагайдачний, гетьман Війська Запорозького в історіографічній спадщині та польських джерелах. *Гуржій О. І., Корнієнко В. В. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний*. Київ : Україна, 2004. С. 125–154.
5. Matelski Dariusz. Grabież dóbr kultury w wojnach Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1795). Poznań : Zakł. Poligraficzny GRAFIKA, 2005. 158 с.
6. Majewski Andrzej Adam. Moskwa 1617–1618. Warszawa : Dom Wydawniczy Bellona, 2006. (Seria: Historyczne bitwy).
7. Barwise J. The situation in logic. [S. L.] : Center for the Study of Language and Information, 1989. 328 p.
8. Jane I., Wright C. Two articles on «relativity». *Bulletin of symbolic logic*. Vol. 11 (2005). № 1. P. 84–88.
9. Koertge N. Popper's Metaphysical Research Program for the Human Sciences. *Inquiry*. Vol. 18 (1975). P. 437-62.
10. Popper K. The Poverty of Historicism. [S. L.] : Routledge, 1957. 166 p.
11. Prokhovnik S. J. The logic of special relativity. London : CUP, 1967. 138 p.
12. Syverson, P. F.; Fagin, R. An Epistemic Logic of Situations. *Proceedings of the*

conference on theoretical aspects of reasoning about knowledge.; Theoretical aspects of reasoning about knowledge; Pacific Grove; CA, 1994; Mar, 1994. San Francisco : Morgan Kaufmann, 1994. — P. 109–121.

13. The theory of relativity : principles, logic and experimental foundation. New York : Nova Science Publishers, 2014. 503 p.

14. укр. Іван Остафійович Виговський; Іван Виговський (бл. 1608 — 27 березня 1664) — український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького. *Вікіпедія : вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 10.11.2019).

15. Иван Евстафьевич Выговский (иногда Остафьевич). *Википедия : свободная энциклопедия*. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата обращения: 11.11.2019).

16. Iwan Wyhowski. *Wikipedia : wolna encyklopedia*. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Iwan_Wyhowski (дата звернення: 10.11.2019).

17. Іван Яўстахавіч Выгоўскі. *Вікіпедыя : свободная энцыклапедыя*. URL: <https://be.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 10.11.2019).

18. Ivan Vyhovsky. *Wikipedia : the free encyclopedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Ivan_Vyhovsky (дата обращения: 11.11.2019).

19. Ivan Vyhovsky. *Wikipedia : L'encyclopédie libre*. URL: https://fr.wikipedia.org/wiki/Ivan_Vyhovsky (дата звернення: 10.11.2019).

20. Iván Vigovski. *Wikipedia : la enciclopedia libre*. URL: https://es.wikipedia.org/wiki/Iv%C3%A1n_Vigovski (дата звернення: 10.11.2019).

Григорій Савчук
кандидат історичних наук

Львів
Українська академія друкарства

ЕЛЕКТРОННА ХРЕСТОМАТІЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

У курсі історії України в закладах вищої освіти, особливо для майбутніх фахівців з документно-інформаційних комунікацій, дуже важливим напрямом є робота з джерелом. Зрозуміло, що доступ студентів-першокурсників до історичних архівів з оригінальними документами обмежений, тож доводиться покладатися на публікації джерел. Але з кожної теми, кожного періоду таких публікацій може бути незліченна кількість, тож викладачі та студенти звертаються до хрестоматій, де упорядниками вже здійснено мікрозгортання інформації [1]. У наш час все більше значення набувають електронні хрестоматії. Їх переваги насамперед у полегшеному доступі, можливості вмістити більше інформації порівняно з традиційним кодексним виданням та потенціалі оновлення.

Одним із таких електронних хрестоматійних ресурсів є «Наскрізний зріз української історії від найдавніших часів до сьогодення», підготовлений в рамках проекту «Електронна бібліотека з історії України та всесвітньої історії» (юридична адреса: History|Твоя бібліотека, вул. Миколи Зерова, 20, м. Вінниця, 21034, Україна). Творці проекту наголошують, що контент створено завдяки Міністерству освіти і науки України, тобто відповідає програмам середньої освіти, зовнішнього незалежного оцінювання та нормативним вимогам щодо викладання історії України в закладах вищої освіти [2].

Водночас структура цієї електронної хрестоматії достатньо відмінна від традиційних друкованих аналогів. Поділ на 13 розділів відображає запропоновану періодизацію української історії:

- 1) Давні народи та суспільно-політичні утворення на українському історично-географічному ареалі.
- 2) Становлення, піднесення та занепад Давньоруської державності.

3) Українські землі у складі Великого князівства Литовського та Корони Польської.

4) Україна в добу національної революції середини — другої половини XVII ст.

5) Суспільно-політичні, економічні та культурні процеси в Україні наприкінці XVII–XVIII ст.

6) Зміни в суспільно-політичному, соціально-економічному та культурному поступі українських земель у добу модернізації.

7) Україна у воєнних та революційних потрясіннях перших десятиліть XX ст.

8) Утвердження в Україні комуністичного режиму.

9) Західноукраїнські землі у міжвоєнний період.

10) Україна у Другій світовій війні.

11) Розбудовчі процеси перших повоєнних років та завершення радянзації західних областей. Початок розкладу тоталітаризму.

12) Україна в роки соціально-економічної та політичної стагнації. Перехід до «бюрократичної» перебудови.

13) Утвердження та розвиток незалежної і суверенної держави.

Така періодизація — своєрідний компроміс, цілком властивий сучасному етапові розвитку української історичної науки. Розділи 1, 5, 8–13, попри певні новаторства у номенклатурі, цілком відображають вже класичну періодизацію. Інші розділи відтворюють тенденції історіографії 2000-х років: поєднання державницької традиції Київської Русі та Галицько-Волинської держави (2); розгляд польсько-литовського періоду як нерозривного аж до Хмельниччини (3); розширення хронологічних меж козацької революції [3] до 1648–1676 років (4). Дещо осторонь стоять розділи 6 і 7. Перший із них присвячений XIX століттю, що викликає питання до назви: як для Австрійської, так і Російської імперії лише частину століття можна назвати періодом «модернізації». Поняття ж «перші десятиліття XX ст.» охоплює такі різні події як революція 1905–1907 років, Перша світова війна та Національно-визвольні змагання 1917–1921 років. Сучасні підходи частіше проводять рубіж між «довгим» XIX і XX ст. 1914 роком, для суто ж українського варіанту ще доцільнішим був би 1917 рік (Лютнева революція). Хоча, й у цьому питанні є відповідні аргументи в сучасній українській історіографії, які апелюють до висвітлення життя людського покоління на умовному «зламі епох» [4, с 6–17].

Іншим важливим елементом є документальне наповнення вищеназваної структури. Зрозуміло, що електронний формат часто змушує посприятливо ставитися до питань орфографії, точності в передачі написання документа, перекладі тощо. Врешті, ці питання обумовлені в передмові до хрестоматії. Тож основним

питанням залишається підбір матеріалу згідно з заявленими критеріями «... пізнавальна цінність, а також значущість щодо розкриття особливостей перебігу тих чи інших історичних подій та розуміння явищ загальнонаціонального характеру ... практична доцільність залучення інформативних можливостей першоджерел для формування образного та аналітичного мислення студентів» [5].

Наскільки це вдалося, можна проілюструвати прикладом наповнення теми «Українські землі у складі Великого князівства Литовського та Корони Польської»: 92 позиції (як окремі документи, так і уривки з джерел) виглядають більш ніж переконливо [6]. Хронологічно вони охоплюють 1354–1639 років. Але особливості відбору можна зауважити при розгляді котроїсь із менших тем — наприклад, походження козацтва. Тут основним джерелом подається Густинський літопис, який містить не зовсім верифіковану, а то й відверто легендарну інформацію з цього питання [7]. Звісно, він може слугувати допоміжним джерелом з цього питання, однак, на нашу думку, варто було б насамперед подати основні джерела — витяг з хроніки Мацея Стрийковського за 1489 рік [8] та лист великого князя Олександра Ягеллончика кримському хану Менглі-Гірею 1492 року — цитовані не лише в класичних хрестоматіях, але й в окремих монографіях [9]. Надалі випадають з поля зору авторів такі персоналії як Дмитро (Байда) Вишневецький, Іван Підкова, Тарас Федорович (Трясило) та інші, а відповідно й пов'язані події. Звісно, це можна пояснити небажанням авторів дублювати вже широко відомі джерела, відкривши натомість можливість для оригінального бачення минулого. Але, зважаючи на зазначене в передмові потенційне коло читачів (« ... щоб кожен учень, студент, вчитель, викладач, мав змогу онлайн вивчати потрібний матеріал, готуватись до уроків, ЗНО, контрольних робіт»), таку вибірковість можна записати в недоліки хрестоматії.

Підсумовуючи, можемо навести такі позитивні елементи електронної хрестоматії з історії України:

- 1) можливість сконцентрувати значно більший обсяг матеріалів, ніж традиційні друковані видання;
- 2) доступність незалежно від місця знаходження;
- 3) модерність і динамічність через можливості оновлення електронного ресурсу;
- 4) більші можливості в оформленні (структури сторінки, посилань, ілюстрацій тощо);
- 5) ширша комунікація з читачем завдяки структурі сайту;
- 6) оперативність в усуненні недоліків після публікації.

До відносних недоліків можемо віднести:

1) технічні особливості передачі тексту історичних документів (автоматичні «виправлення» незнайомих слів, відсутність у розкладках деяких специфічних літер та ін.);

2) формування документного масиву в межах великих періодів, а не вузких тем;

3) спірний момент підбору репрезентативних документів.

Ці недоліки важко поставити однозначно в провину авторам проекту, оскільки вони мають багато в чому об'єктивний характер (технічні можливості, нормативна база, дискусійність в сучасній українській науці). Звісно, за наявності певних можливостей, їх можна виправити (додаткове програмне забезпечення, залучення ширшого кола фахівців, вироблення інтегративної концепції). Але й за наявних умов, очевидно, що позитивний ефект електронної хрестоматії значно більший. У даному випадку «Наскрізний зріз української історії від найдавніших часів до сьогодення» виконує поставлені у передмові завдання і є корисним не тільки для учнів, студентів та викладачів, але й для науковців на початковому етапі пошуку інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Історія України : хрестоматія / упоряд. В. М. Литвин; відп. ред. В. А. Смолій ; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Наукова думка, 2013. 1056 с.

2. Наскрізний зріз української історії від найдавніших часів до сьогодення. URL: <https://history.vn.ua/book/xrestomatia> (дата звернення: 19.11.2019).

3. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 pp.) / НАН України, Ін-т історії України. Київ : Києво-Могилянська академія, 2009. 447 с.

4. Лехнюк Р. На порозі модерного світу: українські консервативні середовища в Галичині в першій чверті XX століття. Львів: Літопис, 2019. 392 с.

5. Передмова. *Наскрізний зріз української історії від найдавніших часів до сьогодення*. URL: <https://history.vn.ua/book/xrestomatia/1.html> (дата звернення: 19.11.2019).

6. Українські землі у складі Великого князівства Литовського та Корони Польської. *Наскрізний зріз української історії від найдавніших часів до сьогодення*. URL: <https://history.vn.ua/book/xrestomatia/104-195.html> (дата звернення: 19.11.2019).

7. Свідчення Густинського літопису про зародження українського козацтва. *Наскрізний зріз української історії від найдавніших часів до сьогодення*. URL: <https://history.vn.ua/book/xrestomatia/125.html> (дата звернення: 19.11.2019).

8. Стрийковський М. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси. Львів : Наукове товариство ім. Шевченка, 2011. 1075 с. (Історичні джерела. Т. 10).

9. Мицик Ю. Перші згадки 1489 року про руське козацтво. URL: <https://ruthenos.org.ua/Biblioteka/persh> (дата звернення: 19.11.2019).

Зоряна Свердлик
кандидат історичних наук

Київ
Київський національний університет
культури і мистецтв

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ І НОРМАТИВНІ ДОКУМЕНТИ З ПИТАНЬ РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ОБ'ЄКТИ ПАТЕНТНОГО ПРАВА

У сучасному суспільстві питання захисту інтелектуальної власності все частіше вводиться до порядку денного різноманітних наукових форумів, з'їздів, конференцій. Автори наукових винаходів, розробок, оригінальних технологій тощо часто зіштовхуються із порушенням прав на їхню інтелектуальну власність, яка стає об'єктом «полювання» інформаційного піратства. Зважаючи на зазначене, на державному рівні і в окремих галузях діяльності розроблені численні важелі впливу на зменшення рівня поширення інформаційного піратства.

Одним із таких важелів є сформована система патентного права, що є сукупністю норм, які регулюють майнові й особисті немайнові відносини, що виникають у зв'язку з використанням авторства на винаходи, корисні моделі і промислові зразки, з охороною прав на винаходи, корисні моделі і промислові зразки, установленням режиму використання цих об'єктів, матеріальним і моральним стимулюванням, а також захистом прав авторів і патентовласників [6, с. 690]. Виходячи із наведеного визначення, зауважимо, що часто об'єкти патентного права (винаходи, корисні моделі і промислові зразки) ототожнюються із об'єктами промислової власності. На відміну від об'єктів авторського права, об'єкти промислової власності можуть бути створені різними особами, незалежно один від одного, тому їх охорона припускає попереднє формальне закріплення пріоритету у встановленому законом порядку. Найважливішими умовами патентоспроможності об'єктів промислової власності є їх новизна і промислова застосовність. При цьому патентне право закріплює абсолютну (світову) новизну об'єктів промислової власності [7].

З метою регулювання інтелектуальної власності, в тому числі й на об'єкти патентного права, в Україні сформована належна система органів.

До 2017 року питання інтелектуальної власності регулювала Державна служба інтелектуальної власності (ДСІВ), положення про яку було затверджено 19.11.2014 р. [9]. Однак, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Питання Міністерства економічного розвитку і торгівлі» від 11.05.2017 р. № 320, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності, було визначено Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (Мінекономрозвитку) [8]. Станом на червень 2019 року у структурі Мінекономрозвитку створений *Департамент інтелектуальної власності*, до якого перейшли функції колишньої ДСІВ. Серед завдань Департаменту такі: участь у забезпеченні реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності, прогнозування та визначення перспектив і напрямів розвитку у сфері інтелектуальної власності, розроблення нормативно-правової бази функціонування державної системи охорони інтелектуальної власності, організаційне забезпечення охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності тощо [1].

Важливу роль у структурі державного регулювання охорони об'єктів патентного права відіграє ДП «Український інститут промислової власності» (*Укрпатент*), створений відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 07.06.2000 р. № 175 [3] на базі Державного патентного відомства України і ДП «Інститут промислової власності». Укрпатент здійснює такі функції: приймає заявки на видачу охоронних документів на об'єкти промислової власності, проводить експертизи за цими заявками, забезпечує державну реєстрацію об'єктів промислової власності, здійснює державну реєстрацію договорів про передачу права на об'єкти промислової власності, що охороняються в Україні та договорів про видачу дозволу на їх використання, здійснює інформаційне забезпечення, формує фонди національної патентної документації та ін. [4].

З метою організації управління на колективній основі і захисту майнових авторських прав вітчизняних і зарубіжних авторів на території України, діє *Українське агентство з авторських та суміжних прав* [10]. Агентство виконує функції: забезпечує охорону авторських та суміжних прав, здійснює державну реєстрацію (за бажанням авторів) прав авторів на інформаційне забезпечення, проводить управління майновими правами авторів та їх правонаступників, надає допомогу в управлінні майновими правами та ін. [5].

Окрім системи органів, що здійснюють відповідні заходи щодо охорони прав на інтелектуальну власність, важливим є нормативно-правовий аспект цієї проблеми. Розглядаючи питання правового регулювання інтелектуальної власності, зокрема, права на винахід, корисну модель і промисловий зразок (патентне право), виділимо декілька рівнів нормативно-правових актів, якими регламентовано порядок захисту об'єктів інтелектуальної власності, що входять до цієї категорії.

На *першому рівні* — головний закон — Конституція України. Зокрема, відповідно до статті 41, кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Частиною 1 статті 54 громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Частина 2 цієї ж статті декларує, що кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом [2].

Другий рівень правового регулювання питань інтелектуальної власності у частині, що стосується об'єктів патентного захисту — законодавчі акти. Сюди належать закони України: «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. № 3792-ХІІ, «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15.12.1993 р. № 3687-ХІІ, «Про охорону прав на промислові зразки» від 15.12.1993 р. № 3688-ХІІ, «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15.12.1993 р. № 3689-ХІІ, «Про охорону прав на зазначення походження товарів» від 16.06.1999 р. № 752-ХІV, «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем» від 05.11.1997 р. № 621/97-ВР. Окремі норми, що стосуються інтелектуальної власності, містяться в багатьох інших законах України.

Третій рівень нормативної бази з питань патентного права становлять постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, зокрема: «Порядок сплати зборів за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності, та додаток до нього», «Роз'яснення з питань застосування Порядку сплати зборів за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності», «Порядок надання Кабінетом Міністрів України дозволу на використання запатентованого винаходу (корисної моделі) чи зареєстрованої топографії інтегральної мікросхеми», «Про порядок виплати винагороди авторам винаходів і промислових зразків, що охороняються чинними на території України свідоцтвами СРСР», «Про спеціально уповноважені органи для визначення та контролю особливих властивостей та інших характеристик товарів», «Положення про представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених)» та ін.

Окремі питання захисту об'єктів патентного права передбачено галузевими нормативно-правовими актами (*четвертий рівень*) Міністерства освіти і науки України. До першої групи належать нормативно-правові акти, якими захищаються *винаходи та корисні моделі*:

– правила: «Правила складання і подання заявки на винахід та заявки на корисну модель», «Правила розгляду заявки на винахід та заявки на корисну модель»;

– положення: «Положення про Державний реєстр патентів України на винаходи», «Положення про Державний реєстр патентів України на корисні моделі», «Положення про Державний реєстр патентів і деклараційних патентів України на секретні винаходи», «Положення про Державний реєстр деклараційних патентів України на секретні корисні моделі»;

– інструкції: «Інструкція про порядок продовження строку дії патенту на винахід, об'єктом якого є засіб, використання якого потребує дозволу компетентного органу», «Інструкція про подання, розгляд, публікацію і внесення до реєстру відомостей про передачу права власності на винахід (корисну модель) та видачу ліцензії на використання винаходу (корисної моделі)», «Інструкція про офіційну публікацію заяви про готовність надання будь-якій особі дозволу на використання запатентованого винаходу (корисної моделі) та клопотання про її відкликання», «Інструкція про порядок видачі патенту України на винахід, що охороняється авторським свідоцтвом СРСР», «Інструкція про видачу патентів України на секретні винаходи, які охороняються авторськими свідоцтвами СРСР на секретні винаходи».

Друга група галузевих нормативно-правових актів Міносвіти — документи, якими врегульовуються питання захисту промислових зразків:

– правила: «Правила складання та подання заявки на промисловий зразок», «Правила розгляду заявки на промисловий зразок»;

– «Положення про Державний реєстр патентів України на промислові зразки»;

– інструкції: «Інструкція про подання, розгляд, публікацію та внесення до реєстру відомостей про передачу права власності на промисловий зразок і видачу ліцензії на використання промислового зразка», «Інструкція про офіційну публікацію заяви про надання будь-якій особі дозволу на використання запатентованого промислового зразка та клопотання про її відкликання».

Третя група галузевої нормативно-правової бази — нормативні акти щодо захисту *топографії інтегральних мікросхем*: «Правила складання, подання та розгляду заявки на реєстрацію топографії інтегральної мікросхеми», «Положення про Державний реєстр України топографій інтегральних мікросхем», «Інструкція про подання, розгляд, публікацію та внесення до реєстру відомостей про передачу права власності на топографію інтегральної мікросхеми та видачу ліцензії на використання топографії інтегральної мікросхеми».

Унормування захисту інтелектуальної власності патентним правом на *н'ятому рівні* забезпечують державні стандарти України:

– ДСТУ 3574-97 Патентний формуляр. Основні положення. Порядок складання та оформлення;

– ДСТУ 3575-97 Патентні дослідження. Основні положення та порядок проведення.

Правовідносини у сфері інтелектуальної власності в Україні регулюють окремі норми Цивільного (Книга IV «Право інтелектуальної власності»), Кримінального, Митного кодексів України та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Зазначені нормативно-правові акти перебувають на *шостому рівні* правового регулювання інтелектуальної власності.

Проведений аналіз правового регулювання інтелектуальної власності на об'єкти патентного права засвідчив належний рівень розробленості нормативно-правової бази в Україні із цього напрямку. Відкритим на сьогодні залишається питання дотримання суб'єктами патентного права й інтелектуальних відносин норм, закріплених у проаналізованих нами нормативно-правових актах і нормативних документах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Департамент інтелектуальної власності. Офіційний веб-сайт Мінекономрозвитку. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?title=DepartamentRozvitkuTorgivli> (дата звернення: 13.11.2019).
2. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про створення державного підприємства “Український Інститут промислової власності”» від 07.06.2000 р. № 175 (зі змінами від 20.09.2000 р.). *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0459290-00> (дата звернення: 13.06.2019).
4. Офіційний веб-сайт ДП «Укрпатент». URL: <https://ukrpatent.org/uk> (дата звернення: 18.11.2019).
5. Офіційний веб-сайт Українського агентства з авторських та суміжних прав. URL: <http://uacsg.org> (дата звернення: 18.01.2019).
6. Патентне право. *Юридична енциклопедія* : [в 6-ти т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. Т. 4 : Н–П. 720 с.
7. Патентне право. URL: <http://inrtzp.vntu.edu.ua/pmba/stf/mater/Intel.pdf> (дата звернення: 16.11.2019).
8. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання Міністерства економічного розвитку і торгівлі» від 11.05.2017 р. № 320. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-2017-п> (дата звернення: 13.11.2019).
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну службу інтелектуальної власності України» від 19.11.2014 р. № 658. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2014-п> (дата звернення: 13.06.2019).
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні» від 01.06.2016 р. № 402-р. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/402-2016-р> (дата звернення: 13.11.2019).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Антоник Ольга — кандидат філологічних наук, доцент кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи Української академії друкарства

Беницький Степан — студент спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та книжкова справа» Української академії друкарства

Берест Ігор — доктор історичних наук, доцент кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи Української академії друкарства

Дубська Мар'яна — студентка спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та книжкова справа» Української академії друкарства

Зачепа Андрій — доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри суспільно-гуманітарних наук Української академії друкарства

Зубко Надія — кандидат історичних наук, доцент кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи Української академії друкарства

Іванченко Юрій — студент спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та книжкова справа» Української академії друкарства

Коляно Марія — старший викладач кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи Української академії друкарства

Малерик Андрій — студент спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та книжкова справа» Української академії друкарства

Марковець Олександр — кандидат технічних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності Національного університету «Львівська політехніка»

Мартинюк Катерина — студентка спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та книжкова справа» Національного університету «Львівська політехніка»

Микитюк Оксана — доктор педагогічних наук, професор кафедри суспільно-гуманітарних наук Української академії друкарства

Оверко Наталія — студентка спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та книжкова справа» Української академії друкарства

Олійник Микола — кандидат історичних наук, доцент кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи Української академії друкарства

Огірко Ігор — доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних мультимедійних технологій Української академії друкарства

Павленко Ілля — студент спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та книжкова справа» Української академії друкарства

Пасічник Михайло — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи Української академії друкарства

Савчук Григорій — кандидат історичних наук, доцент кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи Української академії друкарства

Свердлик Зоряна — кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Київського національного університету культури і мистецтв

Стадник Ольга — старший викладач кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи Української академії друкарства

Якубовська Марія — кандидат філологічних наук, доцент

ЗМІСТ

<i>Марія Якубовська</i> НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПАРАДИГМА ТВОРЧОГО ДОРОБКУ МИКОЛИ ВАСИЛЬОВИЧА СТАРОВОЙТА.....	5
<i>Ольга Антоник, Ольга Стадник</i> ЧИТАЦЬКА КУЛЬТУРА У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ КНИЖКОВОГО ВИДАННЯ.....	15
<i>Ігор Берест, Наталія Оверко, Степан Беницький, Ілля Павленко</i> ДІЯЛЬНІСТЬ «ТОВАРИСТВА ВЗАЄМНОЇ ДОПОМОГИ ПРИВАТНИХ СЛУЖБОВЦІВ» ГАЛИЧИНИ ТА АНАЛІЗ ЙОГО ПЕРШОГО СТАТУТУ	21
<i>Мар'яна Дубська, Юрій Іванченко, Андрій Малерик, Ігор Берест</i> РОСІЙСЬКЕ ПИТАННЯ В ГАЛИЧИНІ В РОКИ І СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	27
<i>Андрій Зачепа, Оксана Микитюк</i> СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ І ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ.....	31
<i>Надія Зубко</i> ВИДАННЯ КНИГ В УКРАЇНІ У РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ТИРАЖНИЙ АСПЕКТ.....	35
<i>Марія Коляно</i> МЕМОРІАЛЬНІ ТАБЛИЦІ ПІДГОРЕЦЬКОГО МОНАСТИРЯ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	43
<i>Катерина Мартинюк, Олександр Марковець</i> РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ БІБЛІОТЕК ЯК ІНФОРМАЦІЙНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ ЦЕНТРІВ.....	48
<i>Микола Олійник</i> РИМСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ДИПЛОМ ЯК ІСТОРИЧНИЙ ДОКУМЕНТ	50
<i>Михайло Пасічник</i> ДО ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКОГО ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА.....	54
<i>Михайло Пасічник, Ігор Огірко</i> ЛОГІКА ВІДНОСНОСТІ СТОСОВНО ІСТОРИЧНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ У ВІКІПЕДІЯХ	61
<i>Григорій Савчук</i> ЕЛЕКТРОННА ХРЕСТОМАТІЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ	72
<i>Зоряна Свердлик</i> НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ І НОРМАТИВНІ ДОКУМЕНТИ З ПИТАНЬ РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ОБ'ЄКТИ ПАТЕНТНОГО ПРАВА.....	76

Наукове видання

**ДОКУМЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНІ КОМУНІКАЦІЇ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ТЕНДЕНЦІЇ, ІНСТИТУЦІЇ, КОНТЕНТИ**

Матеріали
V Всеукраїнської науково-практичної
інтернет-конференції

Підп. до друку: 20.12. 2019 р. Друк. арк. 4.,
Кафедра інформаційної, бібліотечної та книжкової справи УАД
79000, м. Львів, вул. Під Голоском, 19, каб. 238, 239.
Тел. (032) 242-23-63; e-mail: ukr_dilovodstvo@ukr.net
<http://kudid.uad.lviv.ua>